

Selef-Halef İki Vak'anüvîs Sa'dullah Enverî ve Halil Nûrî'nin Terekeleri Mukayeseli Bir İnceleme

Hüseyin Sarıkaya*

Öz

Tereke kayıtları, Osmanlı sosyo-kültürel ve ekonomik tarihine ait kıymetli kaynaklar arasında yer alır. Bu kayıtlar tutuldukları devrin toplumsal tabakalarına, aile yapılanmasına, şahısların gelir düzeylerine, emtia türlerine ve bunların kıymetlerine ışık tutmaktadır. İşte bu çalışma, 18. yüzyılın sonlarına doğru sırasıyla vak'anüvîslük makamına tayin edilmiş iki Osmanlı müellifi ve devlet adamı Sa'dullah Enverî ile Halil Nûrî efendilerin malvarlıklarını tereke kayıtları üzerinden tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ilk olarak, müelliflerin hayat hikâyelerine genel hatlarıyla değindikten sonra, iki müellife ait tereke kayıtlarının şekli hususiyetlerini ele aldık. Ardından tereke verileri ışığında müelliflerin aile efradı, vekil ve vasileri, menkul ve gayr-i menkul malvarlıklarını konu edindik. Çalışmanın son kısmında terekelerin taksimi ve servetlerin dönemsel açıdan iktisadî tahlillerine eğildik. Kayıtların tutulma sebepleri, kayıt işlemlerine nezaret eden görevliler, yazım usulü ve kâtiplerin imlâ hataları, vekil ve vasilerin hukuki konumları, müelliflerin servetlerine ait ayrıntılı veriler, her iki müellifin malvarlıklarının kendi yaşadıkları dönem standartlarına göre ekonomik açıdan konumu ve günümüz iktisadî şartlarıyla mukayesesi gibi meseleler çerçevesinde mezkûr konu başlıklarını etraflıca ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Vak'anüvîs, Sa'dullah Enverî, Halil Nûrî, Tereke, Guruş, Akçe.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, huseyin.sarikaya@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-9398-1295
DOI: 10.37879/belleten.2022.177
Makale Gönderim Tarihi: 20.01.2021 – Makale Kabul Tarihi: 24.05.2021

The Estates of Sa'dullah Enverî and Khalîl Nûrî, The Predecessor and Successor Chroniclers A Comparative Study

Abstract

The Estate registers (*Tereke*) are one of the important sources concerning Ottoman socio-cultural and economic history. These records shed light on social stratum, family structures, amount of personal income, types and values of commodities in the relevant period. This study aims to analyze the property of the chroniclers and statesmen Sa'dullah Enverî and Khalîl Nûrî, who were successively appointed to the chronicler-post in the later XVIIIth century, through the estate registers. I firstly mention both authors' biography and examine the character of the estate records concerning the authors. Then, from many aspects, I evaluate their family members, attorneys, trustees and properties. In the final chapter, I focus on the distribution of the estates and periodically economic analyses of the writers' affluence. What is more to all the items elaborated above, I deepen the subject with extras such as motives for record-keeping, supervising clerks, writing methodology and spelling mistakes of scribes, official positions of attorneys and trustees, comprehensive statistics related to the estates and properties, worth of the assets in their lifetimes including specific comparisons with modern-day conditions.

Keywords: Chronicler (Waq'anüvis), Sa'dullah Enverî, Khalîl Nûrî, The Estate Registers, The Ottoman Piastre (Kurus), The Ottoman Traditional Silver Currency (Akche).

Giriş

Miras, vefat eden kişinin geride bıraktığı mal veya eşyaların genel adıdır. Miras üzerinde hukukî ve şahsî hakların mevcudiyeti, İslam hukukunun bu konuya ehemmiyet vermesine¹ ve ilgili meseleleri *İlmü'l-Ferâiz* başlığı altında ele almasına vesile olmuştur². Söz konusu husus Osmanlı hukuk sisteminde *muhallefât*, *metrûkât*,

1 Belhac el-Arabî, *Ahkâmü't-terikât ve'l-mevârîs 'ulâ dav'î kânûnî'l-üsretî'l-cedîd*, Dârü's-Sekâfe, Amman 2009, s. 29-37; Abdüsselam Arı, *İslâm Miras Hukuku*, Pınar Yayınları, İstanbul 2018, s. 15, 25; Hamza Aktan, "Miras", *İslam Ansiklopedisi*, C 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 143-145.

2 Bu ilim sahası etrafında teşekkül eden hacimli literatüre dair tespitler için bkz. Abdurrahman Yazıcı, "Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirin Dönemi Ferâiz Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 11/S. 22 (2013), s. 147-192; Abdurrahman Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde İslâm Miras Hukuku Çalışmaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.

kısmet, tereke vb. kavramlar adı altında çeşitli muamelelere konu olarak kayıt altına alınmıştır. Bu muamelelerden neşet eden tereke kayıtları ise, vefat eden bir şahsın geride bıraktığı şahsî servetini oluşturan her türlü mal ve eşyaların bilgilerini içeren mahkeme tutanaklarıdır. Bu kayıtlar ölen kişiye ait malların ayrıntılı dökümüne (malların miktarları, muhammen bedelleri veya satışla belirlenmiş kıymetleri vb. nitelikleri), tereke yekûnundan yapılan çeşitli masraf ve harcama kalemlerine, son olarak da kalan miktarın İslam miras hukuku çerçevesinde vârislere taksiminde dair bilgileri ihtiva eder. Lakin vefat eden şahsın ölümünden evvelki muhtemel bazı tasarrufları, terekenin tahrir ve taksiminde oluşabilen ihmâl veya suiistimaller vb. hususlardan ötürü bu kayıtların kişisel serveti ne derece yansıttığı konusunda farklı görüş ve değerlendirmeler de ortaya atılmıştır³. Muhtemel eksiklikleriyle birlikte bu kayıtlar, gerek kişisel servetin araştırılmasında, gerekse ait oldukları dönemin sosyo-ekonomik durumunun incelemesinde başvurulan kaynakların başında gelir⁴. Zengin içeriği ve ehemmiyeti bakımından muhtelif araştırmaların konusu olan bu kayıtlar özelinde hacimli bir literatür de teşekkül etmiştir⁵. Bu sahaya dikkatleri çeken öncü araştırmalar İnalçık⁶ ve Fekete’ye⁷ aittir. Fakat Barkan’ın ken-

22 (2013), s. 309-328; Ali Bardakoğlu, “Ferâiz”, *İslam Ansiklopedisi*, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 362-363.

- 3 Konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Ömer L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, C 3/S. 5-6 (1966), s. 75; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 73-79. Christoph K. Neumann, “Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8 (2009), s. 16.
- 4 Terekelerde zikredilen eşyaların ne derece kayda girdiği sorusunu net bir şekilde yanıtlamak mümkün değilse de, “meksûr”, “müsta‘mel”, “bir mikdâr”, “köhne”, “birkaç” gibi sıradan malların vasıflarını dahi belirten kelimelerin kayıtlarda yer alması, terekeleri kaydeden görevlilerin tespit ettikleri hemen her türdeki eşyaların tahriri ve kaydı konusunda titiz davranmaya çalıştıklarına da işaret etmektedir (Bozkurt, *agt.*, s. 38).
- 5 Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 11/S. 22 (2013), s. 193-229; Orlin Sabev, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi-Bildiriler*, Korza Yayıncılık, İstanbul 2012, C I, s. 259-272.
- 6 Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 15/S. 1-4 (1953), s. 51-75.
- 7 Fekete Lajos, “Egy Vidéki Török úr Otthona a XVI. Században”, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, C 15/S. 1-2 (1959), s. 87-106. Bu makale iki ayrı Türkçe tercümeyle konu olmuştur. Bk. Lajos Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Bellelen*, C 29/S. 116 (1965), s. 615-638; Lajos Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Bellelen*, C 43/S. 170 (1979), s.

disinden sonraki araştırmalar için örnek teşkil eden Edirne Askerî Kassamlığı'na dair çalışması⁸ ilk kapsamlı akademik inceleme hüviyetindedir. 1985'ten sonra hayli artış gösteren bu sahadaki araştırmalar içerisinde özellikle Said Öztürk ile Fatih Bozkurt'un doktora tezleri dikkatleri çekmektedir.⁹

Bu çalışma, Osmanlı vak'anüvislerinden Sa'dullah Enverî (ö. 1209/1794) ve halefi olarak bu makama tayin edilen Halil Nûrî'nin (ö. 1213/1799) miras kayıtlarını mukayeseli olarak konu edinmeyi ve tereke çalışmalarına mütevazı bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Sa'dullah Enverî¹⁰ ve Halil Nûrî'ye¹¹ ait esas tereke kayıtlarını merkeze almakla beraber, bu kayıtlardan sonra tutulmuş zeyl tutanaklarına da müracaat ettik¹². Ayrıca, iki müellifin miraslarını anlaşılır kılmak adına, Kısmet-i Askerî Mahkemesi'nce 1209-1213 (1794-1799) yılları arasında tutulan çok sayıda tereke defterini¹³ inceleyerek, yer yer iki müellifin miras kayıtlarıyla mukayeselerde bulunduk. Böylece yüzyılın son beş yılında tutulmuş terekelerden hareketle bir yandan Osmanlı askerî sınıfından vefat etmiş şahısların sosyo-ekonomik durumlarını genel hatlarıyla görmeye, diğer yandan yaşadıkları dönemin maddî kültürü içerisinde iki müellifin yaşam tarzlarını netleştirmeye çalıştık.

A. İki Müellif

1. Sa'dullah Enverî

Aslen Trabzonlu olan Sa'dullah Efendi'nin 1735-36 tarihinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İstanbul'da eğitim alan müellif, hâcegânlık rütbesine ulaşın-

457-480.

- 8 Ömer L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C 3/S. 5-6 (1966), s. 1-479.
- 9 Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri -Sosyo-Ekonomik Tahlil-*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- 10 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeriyye Sicilleri (=KMŞS), nr. 654, vr. 103b-106a.
- 11 KMŞS, nr. 710, vr. 67a-68b.
- 12 Enverî Efendi'nin terekesine ait bazı muameleler ve zeyiller için bk. KMŞS, nr. 655, vr. 47b; nr. 660, vr. 38a; nr. 669, vr. 11b; nr. 687, vr. 21b-22a; nr. 689, vr. 11b; nr. 696, vr. 108a; nr. 706, vr. 42b-43a. Nûrî Bey'in zeyli için bkz. Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Sicilleri (=EHMS), nr. 270, s. 29-30.
- 13 KMŞS, nr. 653, 654, 660, 661, 667, 669, 670, 672, 673, 676, 679, 684, 687, 689, 691, 694, 696, 700, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 710.

ca, Enverî mahlasını aldı. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sırasında vak'anüvîslik vazifesine tayin edilerek sefere katıldı (1182/1769). Daha sonra 1190-1197 (1776-1783), 1201-1204 (1787-1790), 1206-1207 (1791-1793) ve M 1209 - 13 R 1209 (Ağustos 1794- 8 Kasım 1794) tarihleri arasında dört defa daha bu vazifeye getirildi. Bu vazifeleri sırasında kaleme aldığı hadiseleri bir araya getirdiği *Târîh*'ini 3 cilt olarak tasarladı. Bu mühim vazifesinin yanında Teşrifatçılık, Tezkirecilik, Cebeci Kâtibliği, Küçük Evkaf Muhasebeciliği, Divan Divitdarlığı, Ganem Mukataacılığı, Süvari Mukabeleciliği, Çavuşbaşılık Vekâleti gibi görevleri de ifa etti. Vefat ettiği sırada vak'anüvîslik ile birlikte Anadolu Muhasebeciliği uhdesindeydi. 18. yüzyılın güçlü kalemlerinden olan müellif, III. Selim'e islahat layihası sunan fikir adamları içerisinde de yer almıştır¹⁴.

2. Halîl Nûrî

İstanbul'da doğup büyümüş ve haccân sınıfı içerisinde yetişmiş olan Nûrî Efendi, Mart-Ağustos 1755 tarihleri arasında üç ay Sadrazamlık yapan Abdullah Nâilî Paşa'nın torunudur. Baş-mukataacılık payesiyle (1774) haccân sınıfına adım atan müellif, Amedî Vekâleti, Ulufeciyan-ı Yesâr Kitâbeti, Silahdâr Kitâbeti, Top Arabacıları Kitâbeti ve ikişer defa da Maliye Tezkireciliği ve Küçük Tezkirecilik gibi vazifelerde bulundu. 1794-1799 yılları arasında ise, vak'anüvîslik görevini yürüttü. Bu vazifesi sırasında kaleme aldığı *Târîh*'ini 6 cilt üzere tertip etti. Eserinin beş cildini tarihî hadiselerle ayırdı. Dördüncü cildinde ise III. Selim döneminde çıkarılan çeşitli nizamname ve kanunnamelere yer verdi. Vak'anüvîsliğinin yanında müellifin icra ettiği son vazifesi Küçük Tezkirecilik'tir. Tarihçiliğinin yanında şair ve edip yönleri de bulunan Halîl Nûrî, Ebû Yakub Sekkâkî'ye ait *Miftâhu'l-Ulûm*'un Arapça belâgat ilmine dair üçüncü bölümünün muhtasarı olarak Celâleddin Hatîb Muhammed el-Kazvîni tarafından kaleme alınan *Telhîsu'l-Miftâh*'ı, *Matla'u'n-Nûr* adıyla tercüme etmiştir. Ayrıca oğlu Mehmed Nebîl ile birlikte çeşitli şiir ve gazel-

14 Enverî ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları-I", *Belgeler*, C 20/S. 2 (1999), s. 122-124; Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188 / 1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. X-XXXV; Hikmet Çiçek, (*Vekâyi'nüvis*) *Sadullah Enverî Efendi ve Tarihinin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197 / 1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 9-17, 41-42, 115-236; Ü. Filiz Bayram, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 31-68, 88-117; s. X; Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. XII.

ler kaleme almıştır. Dönemin önde gelen yazarları arasında bulunan müellif, III. Selim'in takdirini de kazanmıştır¹⁵.

B. İki Tereke

1. Kayıtların Şekli Hususiyetleri ve Tutulma Nedenleri

Müelliflerin malvarlıklarına dair ayrıntılara geçmeden evvel, gerek şekil hususiyetleri gerekse hangi sebeplerle bu kayıtların tutulduklarını irdelemeye çalışacağız.

Enverî Efendi'nin terekesi Rumeli Kazaskeri Hayrullah Efendi'nin ilgili mahkemeye kadı (*askerî kassâm*) olarak tayin ettiği Hafız Ali Efendi gözetiminde¹⁶ 25 CA 1209 (18 Aralık 1794) tarihinde Şehrî Ali adında bir kâtip tarafından; Nûrî Efendi'nin tereke kaydı ise Rumeli Kazaskeri Ömer Hulusi Efendi'nin mahkeme kadısı tayin ettiği Ahmed Arif Efendi¹⁷ nezaretinde 25 Z 1213 (30 Mayıs 1799) tarihinde el-Hâc İbrahim adında bir kâtip tarafından tutulmuştur¹⁸.

15 Halil Nûrî hakkında ayrıca bk. Afyoncu, agm. s. 142-143; Mehmet İpşirli, "Halil Nûrî", *İslam Ansiklopedisi*, C 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 321-323; Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nûrî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 5-35; Hüseyin Sarıkaya, "Vakanüvis Halil Nûrî Bey ve *Târîh*'inin Neşri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 51 (2018), s. 419-457.

16 KMŞS, nr. 661, vr. 1b.

17 KMŞS, nr. 704, vr. 1b.

18 Tereke kayıtlarında bu türden kâtiplerin ismini tespit etmenin araştırmacılar için önemli bir kolaylık sağladığına burada işaret etmemiz gerekiyor. Vefat eden bir şahsın terekesine ait kayıdn sağ veya sol kenarlarında ismi bulunan kâtibin tespiti, esas tereke kaydından sonraki tarihlerde tutulan zeyillerini takip etmemizde ve seri bir taramaya tabi tutmamızda büyük kolaylık sağlamaktadır. Zira bir şahsın terekesini yazan kâtibin ismi, ilk kayıttan sonraki tarihlerde tutulan zeyl kayıtlarında da muhakkak yer almaktadır. Eğer zeyl kaydı başka bir kâtip tarafından kaleme alınmaya başlamışsa, gerek vefat eden kişinin evvelki kayıtlarının tutulduğu tarihlere işaret edilmekte gerekse bu kayıtların daha önceden hangi kâtiplerin elinden çıktığı zikredilmektedir. Bu durum defterlerin kendi içinde bir indeks mantığına sahip olduğunu da göstermektedir. Örneğin Reisülküttâb Mehmed Raşid Efendi'nin Üsküdar-Kuzguncuk'taki sahilhanesinde bulunan eşyalarına ait kıymetlerin kaydedildiği 27 L 1212 (14 Nisan 1798) tarihli tereke kaydı (KMŞS, nr. 700, vr. 82a-84a) Mahkeme Baş Kâtibi Seyyid Mehmed Efendi (KMŞS, nr. 698, vr. 149a) tarafından tutulmuştur. Esas terekenin tespit ve taksim işlemleri (3 S 1213 / 17 Temmuz 1798) söz konusu olduğunda ise terekenin kayıt altına alınması vazifesi aynı kâtime havale edilmiştir (KMŞS, nr. 706, vr. 35a-43a). Yine Çömlekçi Seyyid Hüseyin Beşe'nin KMŞS, nr. 700, vr. 113b'de yer alan zeyl kaydında, terekesinin ilk tutulduğu tarih (1201/1787) ile 1206 (1791) ve 1210'daki (1796) diğer zeyl tarihlerine ve bu kayıtları tutan kâtiplerin isimlerine sırasıyla kenar notunda (Mahmud ve Silahşör-zâde) kısaca işaret edildikten sonra, 5 M 1213 (19 Haziran 1798) tarihli zeylin ayrıntılarına geçilmiştir. Bu kayıdn ise el-Hâc Abdî adında bir kâtibin elinden çıktığı yine kenar notuyla gösterilmiştir.

İki müteveffanın tereke kayıtları ile alakalı bir diğer husus yazı stili ve hesaplama şeklidir. Enverî Efendi'nin terekelerini kaydeden Şehrî Ali rik'a, Nûrî Bey'in miras kaydını tertip eden el-Hâc İbrahim ise ta'lik hattını tercih etmiştir. Her iki müellifin tereke kaydında önce kendilerinin kimlik bilgileri ile mirastan hakkı olan aile efradı ve vekiller-vasîler zikredilmiş, sonrasında malların dökümü yapılmıştır. Terekelerin gider kalemleri aktarıldıktan sonra mirasların taksim bilgileri verilmiş ve son olarak da şerh kayıtları düşülmüştür. Enverî'nin tereke kaydında, sahip olduğu kitapların sayımı akabinde kıymet toplamları yazılmış, ardından diğer malvarlığının nakdî değerlerine yer verilmiştir. Eşya ve muhammen nakdî kıymet dökümlerinin tamamlanmasından sonra kitap ve diğer emtianın parasal bedellerine ait toplam tutar kaydedilmiştir¹⁹. Nûrî Efendi'nin terekesinde ise kıymetleri kaydedilen kitapların altında bu şekilde bir ara toplam verilmemiş, diğer malvarlığı ile beraber yazılmıştır. Enverî Efendi'nin mallarının kaydı akçe üzerinden hesaplanmış; ihrâcât kısmında (masraflar, harçlar, borçlar vs) önce akçe hesabı güruşa çevrilmiş ve ardından gelen bölümlerde de hesaplamalar güruş²⁰ üzerinden yapılmıştır. Nûrî Efendi'nin kaydı ise baştan sona güruş hesabıyla tutulmuştur²¹.

- 19 Dönemin kismet-i askeriye sicilleri içerisinde örneğin sâbık Mekke Kadısı Hayyât-zade Mahmud (KMŞS, nr. 670, vr. 23b-24b), sâbık Şeyhulislam İbrahim Efendi'nin oğlu mevâlî kadılarında Osman Ataullah (KMŞS, nr. 687, vr. 4b-8b), Silah Kalemi hulefalarından Ali (KMŞS, nr. 704, vr. 22a-b) ve İstanbul Kadısı Naibi Kastamonulu Seyyid Ahmed (KMŞS, nr. 684, vr. 50a-51a) efendilerin tereke kayıtlarında kitap ve diğer emtianın hesapları ayrı bölümler halinde kayıt altına alınmıştır. Bu durum, ihrâcât kısmında *tertibîyye-i kütüb* veya *dellâlîyye-i kütüb* gibi işlem masraflarının neden ayrı ayrı kalemler halinde gösterildiğine de açıklık getirmektedir.
- 20 Güruş, 20 Ekim 1719'da Osmanlı topraklarında tedavüle girmiş; 120 akçe ve 40 pâreye (3 akçe = 1 pâre; 40 pâre = 1 güruş; 1 güruş = 120 akçe) denk gelecek kıymette basılmıştır (Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul'da Doğan Bir İstanbul Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Güruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)", *Osmanlı İstanbulu VI - VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, ed. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 399-415; Ali Akyıldız, "Para", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2007, C 34, s. 164). Para birimleri arasındaki bu ölçülerin her iki müellifin vefat ettikleri tarihlerde de (1794-1799) aynı kaldığı görülmektedir. Ayrıca 1209-1211 (1794-97) yıllarına ait sicillerde genel olarak akçe hesabının ağırlıkta olduğu; lakin yüzyılın sonuna doğru terekelerin tutulması sırasında güruş hesabının daha çok tercih edildiği de dikkatimizi çeken bir diğer husustur. Osmanlı'da sahaflık kurumu üzerine kıymetli bir çalışma hazırlayan Erünsal'ın tespitleri dikkatimizi çeken mezkûr hususu destekler niteliktedir. Erünsal, XVIII. asrın sonlarına kadar terekelerdeki para birimlerinin akçe olarak kaydedildiğini, XIX. yüzyıl başlarında akçe-güruş karışık olarak yazıldığını; fakat daha sonraki devirlerde güruş hesabının yazılarda daha çok ağırlık kazandığını ifade etmektedir (bk. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 323).
- 21 Dönemin diğer kayıtlarında da farklı para birimleri üzerinden hesaplamaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Eyüp Kadısı Abdullah (KMŞS, nr. 653, vr. 51a-52a) ve Ayasofya Cami Kayyım-başısı el-Hâc Hasan (KMŞS, nr. 673, vr. 49b-50a) efendiler ile Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın Kahveci-başısı Ahmed (KMŞS, nr. 667, vr. 13b) ve Yeniçeri Ocağı On Yedinci

Kâtiplerin imlâ konusundaki dikkat ve hassasiyetleri önem arz eden bir başka husustur. Zira oldukça spesifik bir emtia olarak değerlendirilebilecek malların isimlerini kesin olarak tespit edebilmek, dönemin maddî kültürüne ve kullanılan tabirlere aşina olmanın yanı sıra kâtiplerin imlâ bilgilerine ve yazım kabiliyetlerine de bağlıdır. Bu noktada Enverî'nin tereke kaydını tutan Şehrî Ali'nin başarılı olduğunu söylemek zordur. Zira metinde yer alan hâcegân ve hânım ifadeleri “hı”nın noktasız haliyle (حواجكان، حانم), Bahâeddîn el-Âmilî'nin Arap edebiyatına dair meşhur eseri *Keşkül* metinde Keşlûl (كشلول), meşhur *Siyer* müellifi Halebî'nin ismi Çelebi (جلبى), İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Muğni'l-Lebîb* adlı eseri Muğni'l-Lebîb (لبيت), Nev'î-zâde Atâyî'nin *Hamse* adlı eseri “hı”nın noktasız haliyle (حمسه), Zeynî-zâde'nin isim kısmında -zâde ibaresindeki “z” harfi noktasız olarak “r”, Muhibbî'nin *Hulâsâtü'l-Eser* adlı kitabı “hı” ve “kapalı te”nin noktasız haliyle (حلاصه), Târih-i Subhî'nin yazımında yine “hı”nın noktasız haliyle “تاریح”, Kâzerûnî'nin *Şerhu'l-Mûcez* adlı eseri “Şerhu Mûzec (موزج)”, Nevevî'nin *Hilyetü'l-Ebrâr* adlı eserinin adı “ha”nın noktalı haliyle “خلية”, İbn Ebî Hacâle'nin *Sikkerdânü's-Sultân* adlı eserinin ismi “Şekkerdân (شكردان)”, çarşeb ifadesi “صارشب”, bir tür kumaş adı olan muhabethâne ifadesi “محبثانه” şeklinde yazılmıştır. Yine *tapkûr* kelimesinin yazılışında bu türden dikkatsizliklerin bariz bir örneği görülmektedir. Kâtip metin içinde bazı yerlerde “tapkûr”, bazı yerlerde ise “tapkûn” şeklinde yazmıştır²². Nûrî Efendi'nin tereke kâtibi el-Hâc İbrahim'in hâcegân ibaresini noktasız olarak حواجگان, sahiplik

Bölük yoldaşlarından Fazlullah (KMŞS, nr. 708, vr. 69b-70a) ağaların tereke kayıtları Enverî Efendi'nin kaydına benzer şekilde *akçe/meblağ* hesabıyla tutulmuşken; Anadolu kadılarında Batumlu Mustafa Hulusî Efendi'nin (KMŞS, nr. 672, vr. 10a), Hafız Hayrullah Efendi'nin kızı Nefise Hanım'ın (KMŞS, nr. 679, vr. 68a-69a), Duhancı İskeçeli Süleyman Ağa'nın (KMŞS, nr. 691, vr. 23a-25a) ve Kudatdan Şeyh-zâde Mahmud Şakir Efendi'nin (KMŞS, nr. 707, vr. 30b) terekeleri ise Nûrî Efendi'nin tereke kaydına benzer şekilde *guruş* hesabı usulü üzere tutulmuştur. Bu hesapların yanında örneğin Duhancı Abram veled-i Ovennes'in (KMŞS, nr. 660, vr. 33a-b), Tunus Ocağı neferatından Mehmed b. Said'in (KMŞS, nr. 669, vr. 61a), Kaşıkçı el-Hâc Mustafa Ağa'nın (KMŞS, nr. 689, vr. 13b-14a), Tekneci Ali Ağa'nın (KMŞS, nr. 701, vr. 36a) ve Trablus Ocağı neferlerinden Seyyid İbrahim'in (KMŞS, nr. 694, vr. 84a) terekeleri ise *pâre* hesabıyla kaydedilmiştir. Kayıtların farklı para birimleri üzerinden tutulmasında iki muhtemel sebebin var olduğunu düşünüyoruz. Her bir terekenin tespitinden önce Kismet-i Askerî Mahkemesi'nin bu nakit cinslerinden hangisinin esas alınacağını belirlemesi ve bu karar doğrultusunda mirasların kayıt altına alınması ihtimallerden biridir. Terekelerin hesap ve kayıtları sırasında kâtiplerin tedavüldeki bu para birimlerinden herhangi birini tercih etmelerine müsaade edilmiş olması da bir diğer ihtimaldir.

22 Kelimenin doğru okunuşu “tapkûr”dur. Zira Moğolcadan dilimize giren kelimeler arasında “sıra, bağ, eğer üzerinden aşılarak bağlanan kolan” anlamlarına gelen “dapkur” şeklinde bir kelime vardır ve *tapkûr* da Anadolu ağzında dapkûrun küçük bir değişikliğe uğramış halidir (Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 17 (1972), s. 222-223).

anlamına gelen zevî ibaresini yine noktasız olarak دوى, Târîh-i Peçuvî ibaresini noktasız olarak تاریخ حوى, sevâyî (سوائى) ifadesini sad (ص) harfiyle savâyî (صوائى) ve 'inâyetli ibaresini farklı bir imlâ ile عبايتلى şeklinde yazmış olmasının dışında pek fazla yazım hatası yapmadığı görülmektedir.

Şekil ve dil özelliklerinin yanında ele alacağımız bir diğer konu, mirasların sayım ve intikal işlemlerine Kısmet-i Askerî Mahkemesi'nin neden müdahil olduğu ve kayıt altına aldığıdır. Osmanlı miras hukuku uygulamalarında kural olarak her vefat eden kişinin terekesi resmî makamlarca tutulmamıştır. Mahkeme kanalıyla terekenin tespit ve taksim işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi birtakım sebeplere bağlıydı. Varislerin talebi, mirasçılar arasında reşit olmayan ve hakları bizzat devlet tarafından koruma altına alınması gereken kişilerin bulunması, mirasçılar arasında farklı şehirlerde mukim kişilerin yer alması, borçlu olarak vefat durumunda alacaklıların mahkemeye başvurması, tereke sahibinin vasiyette bulunmuş olması gibi etkenler öne çıkan sebeplerdendir²³. Dolayısıyla bu mezkûr saiklerin tespiti, aynı zamanda miras işlemlerinin kaydedilme gerekçelerini de açıklayacak mahiyettedir.

Enverî ve Nûrî'nin miras işlemlerine ilgili mahkemenin nezaret etmesi ve kayıt altına almasında yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden bir veya birkaçının etkili olduğunu ifade edebiliriz. Bu manada aklımıza gelen ilk sebep, her iki merhumun mirasçıları arasında rüşûne erişmemiş yetimlerin (sağır/e) varlığıdır. Enverî'nin 6 evladından 5'i; Nûrî'nin de 2 evladından 1'i bu kategoridedir. Dolayısıyla bu mirasların paylaşımında adaleti temin etme ve küçük çocukların haklarını koruma saikleri, hem tereke kaydının tutulmasını hem de yetimler için vasilerin atanmasını hukukî açıdan zorunlu hale getirmiştir. Diğer muhtemel sebep ise alacaklıların talebidir. Zira Nûrî Efendi'nin borçları malvarlığını aşmıştır. Yine sarraf Yafedsar veled-i Ovanis, Enverî Efendi'nin Karaferye'deki mukataa iltizamından 6000 guruşluk alacağı olduğu iddiasıyla, müellifin terekesinin tutulmasından kısa bir süre önce konuyu mahkemeye taşımıştır²⁴. Bunların yanında miras taksimi için varislerin mahkemeye başvurmuş olmaları da bir diğer olası sebeptir.

2. Aile Efradı ve Mirasçılar

Enverî Efendi'nin aile efradına dair en kapsamlı ve güvenilir bilgiler, tereke ka-

23 "Osmanlı Kânûn-nâmeleri", *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*, C 1/3 (Temmuz-Ağustos 1331), s. 541; Öztürk, *age.*, s. 26, 74-75; Bozkurt, *agt.*, s. 131-134, 160-161, 206-207; Barkan, *agm.*, s. 2.

24 KMŞS, nr. 655, vr. 47b.

yıtları esas alınmak suretiyle ilk defa bu çalışmada ortaya konulmuştur²⁵. Halil Nürî'nin ailesi daha önce kaleme aldığımız bir araştırmada genel hatlarıyla tespit edilmekle birlikte²⁶, bu çalışmamızda ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Enverî Efendi'nin babası el-Hâc İbrahim'dir. Müellifin ikisi *ümm-i veled*²⁷ olmak üzere 4 hanımı vardır. Bu eşlerinden 6 çocuğu dünyaya gelmiştir. Hür eşlerinden birisi Ayşe Hatun bt. Abdullah'tır. Diğerleri ise Şerife Hatice Hatun bt. el-Hâc Ahmed'dir. Bu ikinci eşinin “Şerife” ve bu hanımdan dünyaya gelen çocuklarının da (Mehmed Saîd ve Mehmed Yahya) “Seyyid” olarak kayıtlarda zikredilmesi, Hatice Hatun'un Hz. Peygamber'in (s.a.s.) soyundan geldiğine işaret etmektedir²⁸. Ümm-i veledleri ise Nâzende Hatun bt. Abdullah ile müelliften önce vefat etmiş olan Müşrif Hatun bt. Abdullah'tır. Gerek kendi gerekse baba nispetlerinden her

25 Enverî'nin ailesiyle alakalı ilk bilgiler M. Saffet Çalışkan tarafından verilmiş (Çalışkan, *agt.*, s. XV) ve tespitleri daha sonraki araştırmacılar tarafından da hemen hemen benzer bilgilerle tekrar edilmiştir (Bayram, *agt.*, s. 46; Çiçek, *agt.*, s. 14-15). Araştırmacıların evlatları arasında isimlerini zikrettikleri kişiler Seyyid Yahya, Ali Rıza ve Abdullah Behcet'tir. Hanımları ve kızları hakkında ise herhangi bir bilgi araştırmalarda nakledilmemiştir.

26 Sarıkaya, *agm.*, s. 429-431.

27 İslam hukukuna göre efendisinden çocuk doğurmuş olan bir carie *ümm-i veled* olur. Ümm-i veledler bir başkasına satılmaz ve eğer ki, efendisi hayatta iken bir mükâtebe veya başka vesilelerle kendisini özgür kılmamışsa, efendisinin vefatı sonrasında hürriyetine kavuşur. Ümm-i veledin özgürlüğüne kavuşması efendisinin bıraktığı mirasın üçte biri dışında tutulmak suretiyle gerçekleşir ve dolayısıyla efendisinin borcuna karşılık olarak diğer mirasçılar tarafından satılmazlar (Geniş bilgi için bk. Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Kütübü'l-Mebûât*, Matba'atü's-Sa'âde, Kahire 1324, C VII, s. 149-166). Fakat ümm-i veledler ölen efendisinin mirasından pay alamazlar. Zira Hanefilere göre mirasçılar ashâb-ı ferâiz, asabeler ve zev'il-erhâm olmak üzere üç sınıfa ayrılır (Serahsî, *age.*, C XXIX, s. 138; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimeşki İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr âla'd-Dürri'l-muhtâr Şerhi Tenviri'l-ebâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd - Ali Muhammed Mu'avvaz, Dârü'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1423, C X, s. 491-497). Ümm-i veledler ise bu üç sınıfın içerisinde zikredilmemiş -bazı farklılıklarla birlikte- müdebber veya mükâtebe köleye benzetilmiştir. Yani efendisinin vefatı sırasında tam olarak kölelikten kurtulmuş değildir. Kölenin bir mal sahibi olma yetkisinin olmaması ve köleliğin de irse mani olması hasebiyle henüz efendisinin vefatı sırasında özgürlüğüne kavuşamamış mükâtebe veya müdebber köleye kıyasla ümm-i veledler de efendisine mirasçı olamazlar (İbn Âbidin, *age.*, C X, s. 503; Molla Husrev, *Düerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1978, C II, s. 6; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008, s. 57). Muhtemelen ümm-i veledin özgürlüğüne kavuşması, terekenin taksimi sırasında en büyük kazancı sayılmıştır. Ayrıca çocuk veya çocuklarının mirastan pay hakkına sahip olması, ümm-i veledin ileride yaşayabileceği maddî-manevî sıkıntı veya mağduriyetleri büyük ölçüde önleyebileceği kanaati de bu tür bir uygulamaya gidilmesine vesile olmuştur.

28 Seyyid/e ve şerif/e kavramlarının tarihsel süreçte kullanımlarına dair ayrıntılar için bkz. Mustafa S. Küçükbaşçı, “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları (Prof. Dr. Muammer Kemal Özerin Hatıra Sayısı-I)*, S. 33 (2009), s. 87-129.

iki ümm-i veledin Müslüman oldukları anlaşılmaktadır²⁹.

Şerife Hatice Hatun'dan olma iki küçük yaştaki evladı Seyyid Mehmed Saîd ile Seyyid Mehmed Yahya'dır. Seyyid Mehmed Saîd, babasından 3 ay³⁰; Seyyid Mehmed Yahya ise yaklaşık 3 yıl sonra vefat etmiştir³¹. Saîd'in terekesindeki malvarlığı 8478,5 guruş 30 meblağ/akçe olarak hesaplanmış ve 965 guruşluk masraf kalemleri çıkarıldıktan sonra geri kalan miktar annesi (1/6) ve erkek kardeşi (5/6) arasında pay edilmiştir. Seyyid Yahya'nın terekesindeki malvarlığı ise 23.204 guruşa tekabül etmiş ve 1770 guruşluk masraf ile harçların (techiz/tekin, müteveffanın hadimine yolluk, dellaliye vs.) çıkarılmasının ardından, hayatta olan annesi ve baba-bir kız kardeşine (Saliha Hanım) 1/6'şar, baba-bir iki erkek kardeşine (Abdullah Behcet ve Ali Rıza) ise 1/3'er oranında mirası paylaştırılmıştır. Seyyid Yahya'nın evli olmaması ve erkek kardeşinin kendisinden önce vefat etmesinden dolayı, baba-bir erkek ve kız kardeşlerinin de mirasından pay sahibi olduklarını görmekteyiz.

Enverî Efendi'nin ümm-i veledlerinden birisi olan Nazende Hatun'dan Abdullah Behcet adında erkek ve Ümmü Gülsüm adında kız olmak üzere iki; Enverî Efendi'den önce vefat etmiş olan diğer ümm-i veledi Müşrife Hatun'dan ise Ali Rıza adında tek çocuğu vardır. Bu çocukların tümü küçük yaştadır. Nazende Hatun ile kızı Ümmü Gülsüm, Enverî Efendi'den muhtemelen 2 yıl sonra vefat etmiştir. Kız kardeşinin terekesinden 6895,5 guruş, annesinin mirasından ise 1401,5 guruş 27 akçe³² Abdullah Behcet'e miras kalmıştır³³.

29 Osmanlılarda İslamiyet'i seçen köle ve cariyeler, müslümanlara uygun isimler alırdı. Baba adları ise Allah'ın isimlerinden birinin başına "Kul" anlamına gelen "Abd" kelimesinin eklenmesi suretiyle *Abdullah*, *Abdülvahhab*, *Abdülmennan* vb. şeklinde anılırdı. Resmî belgelerde de baba adları bu şekilde kaydedilirdi (Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 149).

30 KMŞS, nr. 660, vr. 38a.

31 KMŞS, nr. 696, vr. 108a. Hikmet Çiçek, bu çocuğun Enverî Efendi'den kısa bir süre önce vefat ettiğini ifade etmekte (Çiçek, *agt.*, s. 14) ve görüşünü bir arşiv belgesine (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HH), nr. 178/7870) dayandırmaktadır. İlgili arşiv kaydında geçen "*Enverî Efendi bundan akdem vefât etdikde, mahlûl olan ze'âmeti bâ-hatt-ı hümayûn üç nefer evlâdına ihsân-ı hümayûnları buyurulmuşıdı. el-Hâletü hâzihî merkûmından Seyyid Yahyâ fevt olup, hissesi...*" cümlesine dikkat edildiğinde, oğul Seyyid Yahya'nın müelliften sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.

32 Ümm-i veled olan Nazende Hatun'un diğer varisler gibi eşinin mirasından pay alamadığı halde, vefatı sırasında terekesinde tespit edilen malvarlığı (masraflar hariç 1797 guruş 27 akçe), olası bir mağduriyet yaşamaması adına vefat etmeden önce Enverî Efendi'nin kendisine bir miktar emtiayı hibe ettiği ihtimalini de akla getirmektedir.

33 KMŞS, nr. 687, vr. 21b; nr. 689, vr. 11b.

Diğer müellifimiz Halil Nûrî Bey ise, Nâilî Abdullah Paşa'nın torunu, Feyzullah Şakir Efendi'nin oğlu ve dönemin Şeyhülislamı el-Hâc Mustafa Aşir Efendi'nin damadıdır. Köklü bir aileden gelen müellifin ailesindeki fert sayısı ise Enverî'ye kıyasla daha azdır. Tereke kaydına göre kendisine mirasçı olan aile bireyleri arasında tek eşi ve 2 çocuğunun hayatta olduğu görülmektedir. Hanımın ismi Ümmü'l-Es'âr Esmâ Hanım'dır³⁴. Reşit olan evladı müderrislik ve kadılık vazifelerinde bulunmuş, aynı zamanda da bir *Dîvân* kaleme almış olan Mehmed Nebil Efendi'dir³⁵. Küçük yaştaki evladı ise kız olup, ismi Fatımatü'z-Zehrâ'dır (Bkz. Ek-1).

3. Vekiller ve Vasîler

XVIII. asrın ortalarından itibaren tereke kayıtlarında iki yeni uygulama hayata geçirilir. Bunlardan birisi mutat rükünlerin (varisler, emtia verileri, gider kalemleri, taksimât) akabinde mirasla alakalı çeşitli hususları içeren *ibrâ*, *şerh* veya *muamele* kayıtlarıdır. Diğeri ise *vekil* ve *vasî*lerin mukaddime kısmında zikredilmesidir. Vekiller reşit yaştaki, vasîler ise küçük yaştaki mirasçıların mahkeme nezdindeki temsilcisidir. Bu kişiler bir yandan mahkemelerin iş yükünü azaltmakta, diğer yandan da mahkeme işlemlerini takipte varislere yardımcı olmaktadır. Nezaret ettikleri meselenin ehemmiyetinden dolayı dürüst ve ehil olmalarına önem verilmekte ve genellikle yakın akrabalar arasından seçilmekteydiler³⁶.

İki müellifin tereke kayıtlarına baktığımızda yukarıda zikrettiğimiz unsurları muhteva vekil ve vasîler ile karşılaşmaktayız. Enverî'nin varislerinden Ayşe Hatun'un vekili Mehmed Sadık Ağa b. Ali, Şerife Hatice Hatun'un vekili Mahmud Efendi b. Ali, Saliha Hanım'ın vekili ise zevci zeamet sahibi olan Mehmed Raşid Bey'dir. Şerife Hatun'un vekili sonradan değişmiş ve küçük mirasçıların vasîsi olan zeamet sahibi Ahmed Ağa tayin edilmiştir³⁷. Aynı şekilde Ayşe Hatun'un vekili de değişmiş ve yerine küçük çocukların mürebbileri olan Mahmud Efendi tayin edilmiştir.

34 Eşinin ismi esas tereke kaydında sadece Ümmü'l-Esmâ olarak geçmektedir. Lakin EHMS, nr. 270, s. 29'daki kayıta bu ismine "Es'âr" kelimesi de eklenmiştir.

35 Yasemin Aktaş, *Mehmed Nebil ve Dîvânı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 1-97; Ali Emre Özyıldırım, "Bir Mecmûa Üç Kuşak: Vakanüvis Halil Nuri Bey'in Oğlu ve Şeref Hanım'ın Babası Nebil Bey'in Şahsî Mecmûasından Hareketle Aile Bağlarından Şiir Ağlarına", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 3/S. 4 (2019), s. 257-302.

36 Tereke kayıtlarının tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve gelişim süreçlerine dair ayrıntılı bilgiler için bkz. Bozkurt, *agt.*, s. 41-43, 51-64. Tereke defterlerindeki kayıtların düzeni ve muhtevası, İslam miras hukukunun ilkeleri yanında dönemin şartları doğrultusunda tertip usulleri için bkz. Barkan, *agm.*, s. 74-76; Öztürk, *age.*, s 76-77.

37 KMŞS, nr. 669, vr. 11b.

Mahmud Efendi’nin vekillik ve mürebbîlik vazifelerinin yanında zaman zaman küçük çocukların malvarlıklarının denetlenmesi için mahkeme nezdinde başvuruda bulunan kişiler arasında zikredildiğini zeyl kayıtlarından tespit etmekteyiz³⁸. Halil Nûrî Efendi’nin mirasçılarından eşi Ümmü’l-Esmâ ile Mehmed Nebîl Beyefendi’nin tayin ettikleri vekilleri ise tek bir kişi olup, ismi İsmail Eslem b. Abdullah Efendi’dir³⁹.

Enverî Efendi’nin küçük çocuklarının vasîsi Dergâh-ı âlî gediklilerinden zeamet sahibi Ahmed Ağa’dır. Bu zat, Enverî Efendi’nin anne-bir kardeşi ve *vasî-yi muhtâr*⁴⁰. Nûrî Efendi’nin küçük evladının vasîsi ise, aynı zamanda annesi olan Ümmü’l-Esmâ Hanım’dır. Tereke kaydında Ümmü’l-Esmâ Hanım’ın vasî-yi muhtâr şeklinde tavsif edilmemesi, onun *vasî-yi mansûb*⁴¹ olduğuna delalet eder.

4. Malvarlıkları

a. Gayr-i Menkûller

Nûrî Efendi’nin tereke kaydında vefat ettiği sırada ikamet ettiği mahallin Hacı Hanı (Hobyar) ile Dâye Hatun mahallelerinin keşiştiği bir noktada olduğu belirtilmektedir⁴². Enverî Efendi’nin ise Sultanahmed Camii yakınlarındaki Kabasakal Mahallesi’nde mukim olduğu anlaşılmaktadır⁴³.

38 KMŞS, nr. 687, vr. 21b; nr. 706, vr. 42b.

39 Vekilin tam künyesi Evkaf Sicil kaydında zikredilmiştir (EHMS, nr. 270, s. 29).

40 Yaygın olmamakla birlikte bazı tereke sahipleri daha hayatta iken küçük çocukları için vasî tayin ederdi. Bu şekilde tayin edilen kişiler *vasî-yi muhtâr* olarak tanımlanmıştır (Barkan, agm., s. 19). Vasî-yi muhtâr Ahmed Ağa, küçük çocukların işlemlerini mahkeme nezdinde takip etmenin yanında, belirli periyotlarla bu varislere ait mallar -ki bunlar genellikle nakit türündendir- üzerindeki tüm muameleleri yine ilgili mahkemeye sunmuştur. Nitekim 1 R 1209 - 29 C 1211 (26 Ekim 1794-30 Aralık 1796) tarihleri arasındaki 27 aylık süreçte Abdullah Behcet, Ali Rıza Molla ve Seyyid Yahya’ya (KMŞS, nr. 687, vr. 21b-22a); 1 B 1211 - 29 C 1213 (31 Aralık 1796-8 Aralık 1798) tarihleri arasındaki 24 aylık süreçte de Abdullah Behcet ile Ali Rıza Molla’ya (KMŞS, nr. 706, vr. 42b-43a) ait emtianın Ahmed Ağa tarafından ne şekilde idare edildiği Kısmet-i Askerî Mahkemesi’nce denetlenmiştir.

41 Bu tür vasîler mahkeme tarafından atanan kişilerdir (*Türk Hukuk Lügati*, nşr. Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 354).

42 Halil Nûrî’nin ilk tereke kaydında ikamet mahalli Dâye Hatun Mahallesi olarak kaydedilmişken, *Evkâf Sicilî*’nde burası Hoca Hanı yakınlarındaki Hobyar Mahallesi olarak yazılmıştır (EHMS, nr. 270, s. 29). Farklı kaydedilen her iki mahalle, aslında birbirleriyle komşudur. Halil Nûrî’nin vefat ettiği sırada oturduğu ev muhtemelen bu iki mahallenin sınır noktasında bulunmaktaydı. Dolayısıyla da kayıtlarda iki farklı ikamet mahallinin yazılmasına sebebiyet vermişti.

43 Her iki zatın ikamet mahalli Sultanahmed Camii’ne yakın kuzey ve güney muhitlerde yer almaktadır ki, bu mahaller genellikle devlet adamlarının sakin olduğu yerlerdi (bkz. Bozkurt, *agt.*, s. 241).

Her iki müteveffanın yaşadıkları mahalleleri bu şekilde netleşmekle beraber, ikamet ettikleri evlerin kendi şahıslarına ait olduğunu gösteren herhangi bir belge veya bilgi mevcut değildir. Yine tereke kayıtlarında başka gayr-i menkûlleri hakkında da kesin bir veri kaydedilmemiştir. Bununla birlikte her iki müellifin hayatta iken tasarruf hakkına sahip oldukları vakıf mülkleri dikkatimizi çekmektedir. Bu mülkler tasarruf hakları kendilerine ait olan ve evlatlarına eşit paylarda intikal eden *icâreteynli* vakıf mülkleridir⁴⁴. Enverî Efendi'nin bu türden iki mülk üzerinde kullanım hakkının bulunduğu dair bilgileri 660 ve 669 numaralı defterlerdeki zeyl kayıtlarından; Nuri Bey'in icareteynli vakıf mülküne dair bilgilerini ise Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi'nin 270 numaralı sicilindeki ilgili kayıtlar ile esas tereke kaydının sonlarında yer alan Emirgan'daki sahilhaneye ait bilgiden hareketle tespit edebiliyoruz.

Enverî Efendi'nin oğlu Mehmed Said'in vefatı dolayısıyla tutulan terekede, müellifin hayatta iken yarı hissesi eşlerinden Ayşe Hatun'da diğer yarı hissesi de kendi tasarrufunda bulunan Üsküdar Sırayalılar'daki vakıf sahilhanesinden bahsedilmektedir⁴⁵. 6 çocuğuna eşit olarak intikal eden sahilhanede tasarruf hakkı bulunan Mehmed Said'in hissesi, çocukların vasîsi Ahmed Ağa aracılığıyla Enverî Efendi'nin eşlerinden Ayşe Hatun'a 1860 gurus karşılığında devredilmiştir. Bu ferağ kaydından anlaşılacağı üzere, Enverî Efendi vefat ettiğinde icareteyn suretiyle tasarruf bedeli (mu'accel) 22.320 gurus olan sahilhanenin yarı hissesine (11.160 gurus) maliktir. Müellifin ikinci vakıf mülküne dair tasarruf kaydı, yine Mehmed

44 Özellikle işletilemeyecek derecede harap olmaya yüz tutan vakıf mülklerinin icâre-i vâhide üzere kiralama usulünde değişikliğe gidilmiş ve vakıf mülklerinin işletilmesinde XVII. yüzyıl başlarından itibaren icareteyn usulü kiralama yaygınlaşmıştır. Bu usul çerçevesinde kiracı bir defaya mahsus olmak üzere ilgili emlak değerinin en az yarısına tekabül eden meblağı vakfın mütevellisine peşin olarak vermekte (*icâre-i mu'accelle*), daha sonra ise cüzi bir miktarı aylık veya yıllık olarak (*icâre-i mü'eccele*) ödemekteydi. Bu mülklerin tasarruf ve ferağ hakkı, vefat eden kişinin borçlu olup olmamasına bakılmaksızın, hayatta olan erkek ve kız çocuklarına eşit bir şekilde intikal etmekteydi (Hayrât ve Müberrâta Dâ'ir, *Düstûr*, C I/I (1 CA 1284), s. 232-236; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 251-256; Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 36-246; Ramazan Pantuk, "Osmanlı'da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 48 (2017), s. 75-104). Dolayısıyla bu mülkler, bir bakıma kişilerin hayatta iken kendisi ve vefatlarından sonra da çocukları adına bir yatırım/teminat aracı olarak telakki edilmekteydi. Diğer yandan İstanbul sur içi ve dışında ev/konak satın alabilmenin maddi açıdan külfetini ve emlakler açısından vakıfların İstanbul sahilinde geniş bir sahaya yayılmış olduklarını hesaba katarsak, icareteyn usulü ile vakıf mülklerinin tasarruf hakkına sahip olmak, şehir sakinleri için daha makul bir çözüm gibi gözükmektedir.

45 KMŞS, nr. 660, vr. 38a.

Said’in vefatı dolayısıyla zikredilmiştir⁴⁶. Bu mülk (1 bab kebir menzil), Kabasakal Mahallesi’nde bulunan ve müellifin hayatta iken ikamet ettiği icareteynli vakıf menzildir. Hisseli olan vakıf menzilinün tasarruf hakkı ise üç şahsın elindedir. 6 hissesi Enverî’ye, 8 hissesi eşlerinden Ayşe Hatun’a ve 2 hissesi ise vasî-yi muhtâr Ahmed Ağa’ya aittir. Mehmed Said’in vefatından sonra bu ev, her bir sehmi 1875 guruş kabul edilerek, 30.000 guruşa bir başka şahsa devredilmiştir⁴⁷. Bu durum, Enverî Efendi’nin menzil üzerinde tasarruf hakkı olan hisse bedelinin 11.250 guruşa tekabül ettiğini göstermektedir. Zikrettiğimiz ferağ kayıtları çerçevesinde, müellifin hayatta iken kullanım hakkına sahip olduğu iki vakıf müsakkafatının 22.410 guruşluk bir maddi değeri olduğunu, diğer bir ifadeyle kıymetli bir yatırımı yansıttığını ifade edebiliriz.

Halil Nûrî Bey’in çocuklarına intikal eden vakıf mülklerinden bir kısmı esas tereke kaydında yer alırken diğer kısmı zeyl kayıtlarında geçmektedir. Esas miras kaydının sonlarında “Mirgûn nâm mahalde vâki‘ sâhil-hânede mevcûde mefrûşât ve iki kıt’a kayık semenlerinden ba‘de ihrâci’r-resm ber-mûceb-i defter-i *Haremeyn*...” şeklinde geçen ibare, Nûrî Bey’in Emirgan’da bir vakıf sahilhanesinin icareteynli tasarruf hakkını elinde bulundurduğuna işaret etmektedir⁴⁸. Yalıdaki eşya bedellerini kayıta görmekle beraber (566 guruş), yalının büyüklüğü veya tasarruf hisse bedeli hakkında şu an için elimizde ayrıntılı bir veri bulunmamaktadır. Müellifin tasarrufunda bulunan diğer vakıf müsakkafatı ise Hacı Hanı (Hobyar Mahallesi) yakınlarında büyük bir konağın müstemilatına eklenen ve konağın yarı hissesine tekabül eden 6 bab menzildir. Çocuklarına intikal eden bu mülklerden 3 bab menzil yıllık 1000, 2 bab menzil aylık 30’ar, 1 bab menzil de aylık 90 akçe icare-i mü’ecceleli olarak işlem görmüştür. 4’ü Darüssade Ağası nezaretinde idare edilen Gazi Mustafa, Ayşe Sultan ile Gazi İbrahim Paşa’ya, 1’i Babüssaade Ağası nezaretindeki Sadrazam İbrahim Paşa’ya, 1’i de reisülküttâbların nezareti altında

46 KMŞS, nr. 669, vr. 11b.

47 Bu işlem sırasında hayatta olan Abdullah Behcet, Ali Rıza, Ümmü Gülsüm, Seyyid Yahya’nın hisselerine düşen toplam 7500 guruştan 120 guruşluk mahkeme masrafı vasî tarafından çıkarılmış, ardından elde kalan 7380 guruşun üzerine yetimlerin diğer mallarından 620 guruş eklenmiş ve Haseki Mustafa Ağa’nın zevcesine borç olarak verilmiştir (KMŞS, nr. 669, vr. 11b). Elbette bu verilen borç, vasînin yaptığı diğer işlemlerde olduğu gibi, yetimler için gelir getiren türden bir istikrazdır.

48 Franz Babinger, Nûrî Bey’in vefat ettiği sırada Boğaziçi’ndeki yalısında bulunduğunu zikretmektedir (Franz Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 351). Fakat tereke kaydından da anlaşılacağı üzere Nûrî Bey, sur içindeki hanesinde bulunduğu sıralarda vefat etmiştir. Ayrıca Boğaziçi’ndeki yalı da kendi şahsî malı olmayıp, sadece geniş tasarruf hakkını elinde bulundurduğu bir vakıf mülküdür

Halil Nûrî Bey'in dedesi Sadrazam Nailî Abdullah Paşa'ya ait vakıf mülkleridir. Fakat konağa dâhil olan bu akârât zaman içerisinde yıkılmaya yüz tutmuştur. Çocuklarından Fatmatü'z-Zehra'nın ihtiyaçları ve ilgili akârın ekonomik açıdan zarara uğramasından ötürü⁴⁹, 5 M 1214 (9 Haziran 1799) tarihinde 3 bab menzilin 1/4'er hissesi ile diğer 3 bab menzilin bütün hisselerinin bir başkasına devri için mahkemeden izin talep edilmiş ve bu talep de uygun görülmüştür. Ferağ yoluyla satıştan elde edilecek paranın yine küçük kızın ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelire dönüşmesi için kullanılacağı da (îmâl ü istirbâh) ayrıca vurgulanmıştır⁵⁰. Burada rayiç bedelleri zikredilmeyen; fakat hatırı sayılır bir meblağa tekabül ettiğini tahmin ettiğimiz 6 bab menzil ile Emirgan'daki yalının tasarruf haklarını Nûrî Efendi'nin kısmen intikal yoluyla, kısmen de kendi kazancı karşılığında aldığını söyleyebiliriz.

b. Menkul Kıymetler

Kitaplar

Osmanlı ulema ve müelliflerinden merhum zatların terekelerinde menkul mallar arasında ilk dikkat çeken grubun başında kitaplar gelmektedir. Bu kitapların türü vefat eden şahısların ilmî açıdan hangi alanlara ilgi duyduklarına ve dönemin kitap kültürüne ışık tutabilmektedir.

Hâcegân sınıfında bulunan ve birer *Târîh* kaleme alan vak'anüvîs Enverî ve Nûrî'nin terekelerindeki malvarlıklarının ilk kısmı kitaplara ayrılmıştır. Enverî Efendi'nin 7'si 2'şer, 1'i 3 ciltten müteşekkil olmak üzere 199⁵¹; Halil Nûrî Efendi'nin ise 4'ü 2'şer cilt, toplamı 5 cilt olan 3 vakanüvis tarihi (Raşid, Subhî ve İzzî), 6'sı rub'u (1/4) kalmış eser olmak üzere 42 kitaba malik olduğu kaydedilmiştir⁵². Fakat kitapların sayısını etkileyecek bir başka husus daha kayıtlarda dikkatimizi

49 Varislerin icareteynli olarak kendi tasarruflarına intikal eden; fakat yıkılmaya yüz tutmuş veya geliri giderine kifayet etmeyen vakıf akârının rayiç fiyat (bedel-i misl) üzerinden mahkeme kadısı ve mütevellinin onayı ile vasi veya vekil tarafından bir başkasına devri vakfa ait hukuki işlemler içerisinde caiz görülmüştür. Küçük yaştaki mirasçıların nafakalarının teminine öncelik tanınması ve bunun zaruret mesabesinde kabul edilmesi, bu cevazın arka plandaki ana sebebini teşkil etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-Evkâf*, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1307, s. 109-111).

50 EHMS, nr. 270, s. 29-30.

51 KMŞS, nr. 654, vr. 103b-104a; nr. 660, vr. 38a. Kitaplar arasında 1 adet dağınık evrak (evrâk-ı perişân) kaydedilmiştir. Bir eser hüviyeti olmadığından bu evrakları kitapların sayısal kısmına dâhil etmedik.

52 KMŞS, nr. 710, vr. 67a-b.

çekmektedir ki, bu da bazı eser isimlerinin üst veya yan kısımlarında çeşitli rakamlarla birlikte yer alan *alayı*⁵³ ibaresidir. Bu ibarenin varlığı müelliflere ait kitaplardan bir kısmının ismen kayda geçirilmediğine ve toplu bir şekilde satışa sunulduğuna işaret etmektedir. Sa'dullah Enverî'nin kitap kayıtları içerisinde 23 eserin yanındaki bu ibarenin altında sayıları 92'ye ulaşan bir kitap yekûnu ortaya çıkmaktadır. 16 eserin yanında yine aynı ibare bulunmakla birlikte herhangi bir rakam kaydedilmemiştir⁵⁴. Elimizdeki bu kayıtların kısmen sınırlı verileri ile Enverî Efendi'nin ismi kaydedilmiş 199 eserin yanında 92 kitaba daha malik olduğunu ve kitaplarının toplamda 291 cilde ulaştığını söyleyebiliriz ki, bu rakam müellifin toplam malvarlığı kalemleri içerisinde sayısal açıdan %22'ye tekabül etmektedir. Nûrî Efendi'nin tereke kaydında yer alan 2 eserin isminin ardına iliştirilen 'alayı' ibaresinin arkasında da benzer şekilde herhangi bir rakamsal veri yer almamıştır. Dolayısıyla müellifin sahip olduğu eserlerin sayısında yukarıda zikrettiğimiz ve sayısal olarak malvarlığının %5'ini oluşturan 42 rakamının üzerinde kaç kitabın daha eklenebileceğine ve bu eserlerin hangi ilim sahasına ait olabileceğine dair kesin bir hüküm vermek mümkün gözüküyor.

Müelliflerin sahip oldukları kitap adedinin ardından bu eserlerin hangi ilim dallarına ait oldukları, bunların oranları ve ortaklık arz eden yönleri gibi hususları irdelleyebiliriz. Sa'dullah Enverî ile Halil Nûrî'nin sahip oldukları benzer isimli eserler, ilk mukayese edeceğimiz husustur. *Kur'ân-ı Kerîm*'lerle birlikte benzer isimdeki 15

53 Tereke kayıtlarında genellikle değerli görülen kitaplar ayrı ayrı fiyatlandırmaya tabi tutulur, diğerlerinin fiyatı ise birkaç kitap bir araya getirilmek suretiyle toptan (*alayı*) belirlenirdi. Bir araya getirilerek müzayedeye sunulan veya fiyatları toptan takdir edilen bu tür eserlerden sadece en üstte bulunan kitabın ismi tereke kaydında yer alırdı. Bu türden kitapların 'alayı' olarak kabulünde iki husus etkili olmaktadır. Birincisi bu eserlerin ciltlerinin bozuk ve kalitesiz olması, evrakın perişan halde ve dağınık bulunması, nadir eserler mesabesinde yer almaması, tezhipsiz olmaları, yazılarının dağınıklığı gibi fizikî hususlardı. İkinci sebep ise kitapların tertibinde itinalı davranılmaması, kimlik tespitleri müşkül olan eserlerin teşhisinde kâtiplerin zorlanmalarıydı (Erünsal, *age.*, s. 324-326). Fakat isimleri bu şekilde kaydedilmeyen eserlerin, her zaman kıymetsiz olduklarını da düşünmemek gerekiyor. Nitekim bu hususla alakalı İbnülemin'in kişisel gözlem ve tespitleri için bk. İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, C II, s. 816-817.

54 Bu durum özelinde iki ihtimal akla gelmektedir. Birinci ve bizce kuvvetli olanı, ismi kaydedilmiş eserin yanında başka kitap/kitapların müzayedeye konu olmamasıdır. İkinci ve zayıf olan ihtimal ise, kitapların altına veya iliştirilen diğer eserlere ait sayıların görevliler tarafından gizlenmiş olmasıdır. Enverî Efendi'nin kitap tertibi ile satış işlemlerinin sekiz (8) gün gibi geniş bir zamana yayılması (KMŞS, nr. 654, vr. 105b) ve ilgili görevlilerin kitapların tertip ve tasnifi için bu süreyi daha uygun kullanmaları gerektiğine dair varsayımımızı dikkate aldığımızda, birinci ihtimalin daha kuvvetli düşünüyoruz.

yazma eser her iki müellifin kitaplığında mevcuttur⁵⁵. Bu eserlerden 5'i tarih, 3'ü edebiyat, 2'si lügat ve 3 tanesi de diğer sahalara (biyografi, İslam hukuku, tefsir) aittir. Tarih sahasına ait eserlerin büyük kısmını vak'anüvis tarihleri (Raşid, Subhî, Na'îmâ) teşkil ederken, edebiyat sahasına ait eserleri Hâfız Şîrâzî'nin *Dîvân*'ı, Meydânî'nin *Mecma'ü'l-Emsâl*'i ve Şem'î'nin *Şerh-i Gülîstân*'ı oluşturmaktadır. Bu eserlerin yanında dinî ilimlere ait Kâdî Beyzâvî'nin *Tefsîr*'ine, Süyûtî'nin *Câmi'ü's-Sağîr*'ine ve Osmanlı hukuk sistemini önemli ölçüde etkileyen Molla Hüsrev'in *Dürrer* ve *Gurer*'ine her iki müellifin başucu kitapları olarak şahsî kütüphanelerinde yer ayırdıklarını görmekteyiz.

Müelliflerin şahsî kütüphanelerindeki eserleri konuları açısından tasnif ettiğimizde, gerek Enverî gerekse Nûrî'nin daha çok edebiyat ve tarih kitaplarına ilgi duyduklarını söyleyebiliriz. Enverî 44 adet edebî, 31 adet tarihî; Nûrî Efendi ise 13 adet tarihî, 11 adet edebî esere kitaplığında yer ayırmıştır. Bunların yanında Arapça gramer (13), hadis (15), sözlük (9), tasavvuf (15), tefsir (13), tıp (7), fıkıh (7), kelam (7), coğrafya (2), astronomi (2), zooloji (1), İslam ahlakı (2), mantık (2) gibi çeşitli sahalara ait eserlerle Enverî Efendi'nin orta düzey sayabileceğimiz bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Bunlar içerisinde en fazla maddî kıymeti olan kitap Ahmed el-Kastallânî'nin *Mevâhibü'l-Ledüniyye* adlı siyerle alakalı eseridir (67.800 akçe = 565 guruş). Maddî kıymeti açısından bu kitabı, müellifin kaleminden çıkmış olan *Târîh-i Enverî*'nin bir nüshası (410 guruş), Beyzâvî'nin hâşiyesi olan ve Şeyh-zâde Muhyiddin el-Kocavî'ye ait *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*'i (321 guruş) ile Gazzâlî'nin 2 ciltten müteşekkil *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*'i (252 guruş) takip etmektedir. Halil Nûrî ise tarih ve edebiyat sahası dışında lügat (5), fıkıh (2), tıp (2), hadis, coğrafya ve tefsir (1'er adet) gibi alanlara ait eserleri kitaplığında bulundurmıştır. Sahip olduğu bütün bu te'lifatlar içerisinde en fazla kıymet 2 ciltlik

55 Osmanlı coğrafyasında kalem ehlinin çoğunlukla elleri altında bulunan *mecmua* ve *münşe'ât*lardan her iki merhumun kitaplığında ismen benzerlik arz eden 5'er adedinin yer aldığı tespit ediyoruz. Fakat bu eserlerin içerikleri veya aynı eserler olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi sahibi değiliz. Dolayısıyla da bu mecmuaları ismen ortaklık arz eden eserler kategorisinde değerlendirmiyoruz.

56 Sahip olduğu kitapların sayısı açısından Enverî'nin orta düzeyde kabul edebileceğimiz bir kitaplığa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Osmanlı toplumunda çoğunlukla ulema sınıfının kitap sahibi olduğu ve daha çok dinî muhtevalı eserlerin okunduğuna dair tezleri dikkate aldığımızda (Orlin Sabev, "Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları", *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, C IV, s. 1809-1815; Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C XI, s. 732-737) müellifin kitaplığındaki tarih ve edebiyat sahasına ait teliflerin kıymeti haiz olduğuna da işaret etmek gerekiyor.

Vankuh lügatine biçilmiştir (69 guruş). Bu lügati maddî kıymet yönüyle Farsça bir lügat olduğu anlaşılan *Ferheng* (59,5) ile bir adet Mushaf-ı şerîf (58 guruş) takip etmektedir.

Müelliflerin sahip oldukları kitapların, malvarlıkları içerisinde tekabül ettiği parasal değerlere dair tespitlerimiz ile bu konuya nihayet verelim. Enverî'nin kitaplarına takdir edilen muhammen bedel 5029 guruş 18 pâre (603.535 akçe) olup tüm malvarlığının %8'ini teşkil ederken; Nûrî Bey'in kitaplarına ait tahminî kıymet 639 guruş 20 pâre (76.740 akçe) olup toplam malvarlığının %3'ünü kapsamaktadır. Her iki müellifin kitaplarına takdir edilen nakdî bedeller açısından bir mukayesede bulunduğumuzda, Enverî Efendi'nin kitaplarındaki eserlerin Halil Nûrî'nin kitaplarına kıyasen daha nadir eser mesabesinde bulunduğunu belirtebiliriz. Ayrıca halefine kıyasla kitaplara daha fazla merakı olduğu anlaşılan Enverî Efendi'nin şahsî kütüphanesi gerek sayısal gerekse ilmî saha çeşitliliği yönüyle de ağır basmaktadır.

Ev Eşyaları ve Mefruşat/Mensucat

Müelliflerin gayr-i menkul ve kitaplarına dair verilerin ardından diğer şahsî eşyalarıyla alakalı değerlendirmelerimize geçebiliriz. Ele alacağımız ilk konu ev-içi eşyalardır. Her iki müellifin bu gruptaki ev eşyalarını aydınlatma-ısıtma, mutfak, mefruşat, mensucat, kişisel bakım/temizlik ve diğerleri şeklinde temel olarak 6 grupta toplayabiliriz.

Enverî Efendi'nin ev eşyalarının sayısal olarak en büyük dilimini mefruşat türü emtia (%43) teşkil ederken, Nûrî Efendi'nin ev eşyası kalemlerinin sayıca en fazlası mutfak araç-gereçleridir (%48). Mutfak eşyaları Enverî'nin ev ürünleri içerisinde sayısal olarak ikinci (%28), Nûrî'nin mefruşat takımları ise ev eşyaları içerisinde sayısal açıdan ikinci (%30) sırada gelmektedir. Dolayısıyla her iki merhumun mutfak ve mefruşat ürünlerinin, ev içi eşyaların %70'inden fazlasına tekabül ettiğini ifade edebiliriz. Enverî'ye ait ev eşyalarının nakdî açıdan %65'ini (7694 guruş 47 akçe), Nûrî'nin ise %54'ünü (2154 guruş 5 akçe) teşkil eden mefruşat ve mutfak araçları, sayısal yoğunluğunun yanında parasal açıdan da hane içi ma'mulâtın en geniş dilimini teşkil etmektedir. Bunların yanında bir bakıma evin tefrişine de katkısı olan; fakat daha çok dokuma türü eşyaları teşkil eden mensucat ürünleri de her iki müellifin hane içinde sıklıkla kullandıkları diğer bir meta grubudur. Enverî'nin ev eşyaları içerisinde %13'lük sayısal, %17'lik nakdî payı olan bu emtia, Nûrî Efendi'nin %6'lık niceliksel, %31'lik de parasal paya sahiptir.

Aydınlatma ve ısıtma ürünlerinden mangal ve mangal tahtası, şamdan, fener, kömür ve mangal tepsi; temizlik malzemelerinden abdest leğeni, futa, havlu, berber takımı, ibrik ve tarak; mefruşat emtiasından minder, buhurdan, pencere ve kapı perdesi, makad, seccade, kürk/yorgan ambarı, yastık ve yorgan; mensucattan bohça, çitari ve sevâyî; mutfak malzemelerinden çay ibriği, evânî nühasiye, fincan, havan, yaldızlı ibrik ve leğen, kahve ibriği, kâse, tabak, kavanoz, kepe, sini, tepsi ve tombak zarfı gibi mamulât, her iki müteveffanın ev eşyaları arasında benzerlik arz eden ürünlerdir ki, bu ürünlerin ihtiyaçlar açısından kullanım yoğunluğunu da ortaya koymaktadır. Bunların yanında aydınlatma-ısıtmada Nûrî Efendi'nin 15, Enverî Efendi'nin 10; temizlik malzemelerinde Nûrî'nin 10, Enverî'nin 9; mefruşatta her ikisinin 14'er; mensucatta Nûrî'nin 9, Enverî'nin 31; mutfak emtiasında Nûrî'nin 33; Enverî'nin 29 ürün kalemine sahip oldukları ve Nûrî Efendi'nin aydınlatma-ısıtma ile mutfak ürünlerinde; Enverî Efendi'nin ise mensucat eşyasında daha fazla ürün çeşidine malik olduğunu veya bu yönlerde tercihlerinin ağır bastığını söyleyebiliriz. Müelliflerin sahip oldukları hane-içi ürünler içerisinde sandalye, frengî ocak, şerbet güğümü, satranç takımı, burun taşı, sım saat gibi emtiası ile Enverî Efendi; kağıt cüzdanı, çalar saat, tatlı hokkası, iftariye tabağı, keçe koltuk, burun taşı, avîze vb. farklı ürünleri ile Nûrî Efendi dikkat çekmektedir.

Tereke kayıtlarında malzemelerin üretim yerleri çoğunlukla zikredilmemiştir. Fakat bazı ürünlerin yanlarında nereden geldiklerine de işaret edilmiştir. Bu ürünlerin bir kısmının devlet sınırları içinden, bazısının ise yurtdışından⁵⁷ geldiği anlaşılmaktadır. Enverî Efendi'nin ev eşyaları içerisinde 1 adet Lehkari (Lehistan) şilte, 1 adet Frengî ocak, Hindîçin'den 1 adet kâse ve 8 adet tabak, Çin'den 3 adet tabak ve 2 adet kâse; Nûrî Efendi'nin hane içi eşyaları içerisinde ise 1 adet Horasan işi kese, 2 adet Tebrizî güğüm, Beçkarî (Viyana) malzemelerden 1 kavanoz, 6 tabak ve 1 kâse, Çin'den 1 tencere, 1 adet Lehkarî haşâ ithal ürünler sınıfına girmektedir. Bunların yanında ülke içi ticarî faaliyetler neticesinde İstanbul dışından gelen ve genellikle mefruşat ve mensucat grubuna giren ürünler de mevcuttur. Enverî'nin Mısır işi 2 adet futa'sı, Kıbriskârî 3 makad, 4 perde, 14 yastık ve 1 yorganı, Hata-yîşi 2 bohça, 1 sofra peşkiri ve 1 keremsûd'u ile Sakızkârî 1 adet hata-yî'si; Nûrî'nin ise Mısır işi 1 adet futası bu grup emtia içerisinde yer alır. İthal ürünler sayısal açıdan Enverî'nin malvarlığının %1,2'sini; Nûrî Bey'in %1,6'sını; nakdî kıymetleri

57 Yarım milyonu aşan nüfusuyla 18. yüzyıl İstanbul'una ait gümrüklerde çeşitli işlemlere tabi tutulan emtîanın çeşitleri ve nerelerden İstanbul'a geldiklerine dair tablolar, değerlendirmeler ve ayrıntılar için bk. Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 179-237.

açısından Enverî'nin %0,11'ini; Nûrî'nin ise %0,79'unu teşkil etmektedir. Bu veriler her iki müellifin tercihlerini daha çok yerli ürünlerden yana kullandıklarına; lakin mefruşat grubuna giren bazı ithal ürünleri de tükettiklerine işaret etmektedir.

Her iki merhumun sahip oldukları ev eşyalarının ürün miktarı içerisinde çoğunluğu, nakdî bedellerinin de yüksek olacağı anlamı taşımamaktadır. Bu malların parasal kıymetlerinin daha düşük seviyede kalması, gerek maliyet gerekse müşterinin erişimi açısından kolay elde edilebilen ürünler olmasıyla alakalıdır. Nitekim adetleri açısından her iki müellifin servet dağılımları içerisinde %59'luk bir dilime sahip olan hane emtiası, maddî kıymet açısından %23-24 bandından yukarıya çıkamamıştır (Bk. Ek 2 ve Ek 3).

Giyim-Kuşam Eşyaları

Enverî Efendi'nin terekesini oluşturan mal ve eşyaları içinde adet olarak yaklaşık %9'unu, parasal kıymet olarak ise %18'ini (10.500,1 guruş); Nûrî Efendi'nin ise adet olarak %15'ini, nakdî kıymet bakımından %46'sını (9122 guruş) giyim-kuşam eşyaları teşkil etmektedir. Her iki müellifin kıyafetleri kişisel tercihlerini ve dönemin giyim-kuşam kültürünü yansıtan ve temel ihtiyaçların başında gelen görece geniş bir mal grubundan müteşekkildir. Burada dikkatimizi çeken husus, Nûrî Efendi'nin terekesinde kayıtlı malvarlığı içerisinde giyim eşyalarının nakdî açıdan en büyük grubu oluşturmasıdır. Tereke defterinde kayıtlı servetin gerek nakdî gerekse sayısal açıdan Nuri Efendi'nin Enverî'ye nispetle daha çok tercihini bu eşyalardan yana kullandığını söyleyebiliriz.

Müelliflerin giyim tercihlerinin başında son derece değerli kürk çeşitleri gelmektedir. Nûrî Bey'in giyim eşyalarının nakdî açıdan yaklaşık %69'u (6272 guruş), adet açısından ise %19'u (26 adet) kürk çeşitlerinden müteşekkildir. Diğer yandan toplam serveti içerisinde sayısal ve nakdî oranlamada üçüncü sırada yer alan bu eşya grubu içerisinde de Enverî'nin en fazla tercih ettiği giyim eşyası kürklerdir. 117 adet giyim eşyasının 24'ünü (%20), 10.500,1 guruş değerindeki kıyafetlerin 7995 guruşunu (%76) kürkler oluşturmaktadır. Her iki müellifin kullandığı kürkler içerisinde sincap, tabak, semmur, sibir, kakum, karsak, zağara, nâfe, biniş, yatak, kubûr elma, kafa kontoş, karakulak, cebe, vaşak, sebz, sof kaplı gibi kürk türleri dikkati çekmektedir.

Anterî, başlık, biniş, cübbe, çakşır, mest, destar, don, gömlek, ihram, kaftan, kaput, kavuk, kerrake, kürk ve şal gibi giyim eşyaları her iki müellifin gardırobunda yer alırken, Nûrî Efendi'nin altlık, çevre, ferace, kemer, kürk kabı ve kesesi, papuç,

şemsiyelik, tulum ve uçkur; Enverî'nin ise gaşiye, içlik, kaftan, kebe, makreme gibi giyim eşyalarını da kullandıkları görülmektedir. İki merhumun giyim eşyalarının genel karakteristiği soğuğa dayanıklı ve aynı zamanda da süslü bir tüketim kültürünü yansıtmaktadır. Bu eşya grubuna ait ithal ürünler içerisinde Enverî ve Nûrî'nin 1 adet sibir kürk ile 1 adet Çin malı cübbesi; Enverî'nin ise 1 adet Hindîşi gezi ile 1 adet sibir kürkü kayıtlara yansımıştır.

Hayvanat ve Raht Takımları

Enverî Efendi'nin toplam servetinin yaklaşık %2'sini, Nûrî Bey'in %4'ünü hayvanlar ve raht takımları teşkil etmektedir. Enverî Efendi'nin sahip olduğu bu eşya grubu içerisinde kula bargir, doru at, inek, dizgin, tapkur, kolan, eğer, başlık örtüsü, eğer örtüsü, rikab ve kamçı yer alırken; Nûrî Efendi'nin doru at, doru ve kula bargir (2 adet), hilalî raht, eğer örtüsü, rikab eğeri ve tapkur'a sahip olduğunu tespit edebiliyoruz. Nûrî Efendi'nin 1 adet hilalî raht takımı en yüksek nakdî bedele (270 guruş) sahipken, Enverî'nin 1 adet doru atı en çok paha biçilen (325 guruş) kıymetli hayvanı olmuştur ki, raht takımlarının hemen hepsi de bu doruya tahsis edilmiştir.

Yazı Takımları

Her iki müellif, aynı zamanda Osmanlı bürokrasisi içerisinde kalem ehli olarak hizmet vermiştir. Haliyle sahip oldukları malvarlıkları içerisinde yazı takımlarının küçük de olsa bir hacmi bulunmaktadır. Bu eşya grubu, Enverî Efendi'nin malvarlığında sayısal açıdan %3, nakdî olarak %1'ine (761 guruş); Nûrî Efendi'nin serveti içerisinde adet olarak %3'üne, parasal kıymet açısından da %2,5'ine (624 guruş) tekabül etmektedir. Yazı takımları içerisinde kalemtraş, rikdan, hokka, süngerlik ve divit her iki müellifin kullandığı benzer emtiayı teşkil etmektedir. Nûrî Efendi'nin evrak, fıstıkî kâğıt, yazı tepsisi, mühürlük, geçme kalem, yelpaze, kalem ve makas gibi ürün çeşitliliği açısından Enverî'ye nispetle daha fazla yazı takımına sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Enverî'nin yazı takımları içerisinde önemli bir yeri bulunan divitin sayıca daha fazla olduğunu (25 adet) ve her iki müellifin yazı ekipmanlarından en yüksek meblağın divitlere (1252,025 guruş) ait olduğunu ifade edebiliriz. Yazı takımı içerisinde ithal olduğu görülen tek ürün ise Enverî'ye ait olan ve 2,5 guruşluk kıymeti bulunan 1 adet Çinişi fağfur hokkadır.

Silah Takımları

Yazı takımları gibi eşya yelpazesi içerisinde mütevazı bir yere sahip olan bir diğer eşya grubunu ise silah takımları teşkil etmektedir. Her iki müellifin malvarlıkları içerisinde yaklaşık %1'e ulaşan bu emtiada Enverî Efendi'nin toplamda 16'ya ulaşan debbus, gaddare, kılıç, balta, piştov, tüfenk, tüfenk iskemlesi vardır. Nûrî Bey'in ise ok, yay, kubur, gaddare, dürbün ve hançer (toplamda 11 adet) gibi daha çok dekoratif mahiyete sahip olduğunu düşündüğümüz eşyası mevcuttur. Nûrî Efendi'ye nispetle Enverî'nin daha fazla sayıda silah takımına sahip olmasında iki ihtimal akla gelmektedir. Birincisi vakanüvislik görevlerinin bir kısmını aktif olarak cephede geçirmesi ve 1768-74 ile 1787-92 gibi yüzyılın iki büyük savaşına katılmasıdır. İkinci ihtimal ise müellifin silahlara olan merakıdır.

Tütün Takımları

Müelliflerin malik oldukları eşyalardan bir diğer grup tütün mamulleridir⁵⁸. Nûrî Efendi'nin malvarlığı içerisinde gerek sayısal (%14) gerekse nakdî kıymet (%7 / 1325 guruş) bakımından üçüncü sırada gelen tütün takımları; Enverî Efendi'nin servetinde rakamsal ve parasal olarak %2'lik bir dilimle daha gerilerde, yani beşinci sırada yer almaktadır. Her iki merhum tütün kullanmakla birlikte, Nûrî Bey'in tütün tüketimine ilişkin malzemelere yaptığı harcamaların daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Tütün ürünleri içerisinde duhan, duhan bohçası/kavanozu, nargile ve çubuk ortak öğeleri teşkil etmektedir. Bunlar haricinde Nûrî Efendi'nin 14 Yemenişi enfiye, 6 Saksonya başlıklı çubuk, 1 Saksonyaisi nargile şişe, tonbak, çubuk kesesi, tombaki, enfiye şişesi, duhan tablası gibi yerli ve ithal tütün takımlarına da sahip olduğunu görmekteyiz. Her iki merhumun ellerindeki tütün takımları içerisinde en yüksek sayı ve nakdî kıymet çubuklara aittir (toplam 51 adet-1884,5 guruş).

58 Anavatanı Güney Amerika olan ve kıtanın keşfinden sonra Avrupa'ya getirilen (15. yüzyıl sonları) tütün, Osmanlı topraklarına da kısa sürede ulaşmıştır. 1609'dan itibaren çeşitli gerekçelerle yasaklanan tütün mamulleri, Şeyhulislam Bahâî Efendi'nin mubah olduğuna dair fetvasıyla bir taraftan fikhî tartışmaları alevlendirmiş, bir taraftan da zamanla üretimi yaygın ürünler içerisine girmiştir. İki vak'anüvisin yaşadığı yüzyılın sonlarına doğru ise İstanbul civarı, Marmara ve Ege bölgesi tütün üretim merkezleri haline gelmiştir (Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 2-24, 38-39).

Nukûd ve Ziyet Eşyaları

Nakit ve ziyet eşyaları, Nûrî Efendi'nin servetinde %5'lik bir oranla (942,5 guruş) nispeten küçük bir dilime denk gelir. 105 kıyyelik 525 guruş değerinde 5 adet İstanbul zer-i mahbubu; 35,25 kıyyelik 43,5 guruş değerinde 5 adet İstanbul rub'ıyyesi; 28,5 guruş değerinde 1 rub' ve pâre'si; çeyreklik 1 Süleymanî kutusu; incili altın harçlı 130,5 guruş kıymetinde 1 adet Felemenk tespihi; 150 guruşluk 1 adet altın kutusu; 5 adet 11 guruşluk Felemenk tespihi ve 1 adet saat kösteği ile beraber 40 guruşluk altın tespihi müellifin ziyet ve nakit emtiasını oluşturmaktadır.

Nûrî Efendi'nin malvarlığındaki durumun aksine, 22.844 guruşa varan kıymetiyle bu eşya kalemi Enverî Efendi'nin malvarlığında ciddi bir paya (%39) sahiptir. Üstelik bu rakama küçük çocuklarına ulaştırması kaydıyla (hibe usulü üzere)⁵⁹ sarraf Ovanis'e emanet ettiği ve terekisinin sonundaki şerh kaydında nakdî bedelleri kaydedilmemiş olan 2 altın kuşak, 5 elmalı zümrüt askı, 1 çiçek, 2 iğne ile 1 elmalı kutu gibi değerli ziyet eşyaları da dâhil değildir. Parasal miktarını tespit edebildiğimiz 1500 guruş nakit, 10 guruş 1 simli zincir, sarraf Ovanis'ten 11.700 guruşluk ve Haremeyn Evkafı Ruznamçe Kalemi'nden 11.119 guruşluk nakit alacak⁶⁰ ile oğullarından Mehmed Said'e hibe ettiği anlaşılan⁶¹ 15 guruş değerindeki 1 adet altın tespih Enverî'nin nakit ve ziyet eşyalarını teşkil etmektedir.

Diğer Mallar

Enverî Efendi'nin servet dağılımının parasal açıdan %5'ini (2840,68 guruş), Nûrî Efendi'nin %9'unu (1831,5 guruş) teşkil eden diğer emtia içerisinde her iki müellifin sahilhanelerindeki sayım sonunda nakdî karşılıkları yazılan; fakat türleri

59 İslam hukukunda genellikle alım-satım işlemlerinde karşımıza çıkan *hibe* usulünün tereke kayıtlarında da yer aldığı görülmektedir. Sicillerde hibeye konu olan mallar çoğunlukla gayrimenkuller; cariyeye veya köleler, ziyet eşyaları ile nakit paralardan oluşmaktadır. Bu türden eşyalar aile fertleri dışında başka insanlara bağışlandığı gibi eş veya çocuklara da hibe edilmekteydi. Bazen çeşitli eşyaların nafaka olarak özellikle küçük yaşta çocukların eğitim, giyim-kuşam, iâşe vb. ihtiyaçlarına harcanmak üzere nafaka usulüyle bırakıldığı da olurdu (Bozkurt, *agt.*, s. 17-20; Öztürk, *age.*, s. 232-233).

60 3 Ra 1210 (17 Eylül 1795) tarihli zeyl kaydına göre (KMŞS, nr. 669, vr. 11b) bu alacağın varislerine ulaşmış, 292 guruşu sarraf Yafedsar ile 100 guruşu kürkçü Sava'nın alacağına ödenmiş, lüzumu görülen 407 guruşluk vergiler düşüldükten sonra geri kalan 10.320 guruş mirasçılar arasında taksim edilmiştir. Enverî'nin zevcesi Aşşe Hatuna 645, Abdullah Behcet ve Ali Rıza'ya 1806'şar, Ümmü Gülsüm ve Saliha hanımlara 903'er guruş verilmiş; vefat eden Mehmed Said'in hissesi de 1/6'sı annesine, 5/6'sı ise kardeşi Seyyid Yahya'ya ilave edilerek Şerife Hanıma 946, Seyyid Yahya'ya ise 3311 guruş olacak şekilde pay edilmiştir.

61 KMŞS, nr. 660, vr. 38a.

kaydedilmemiş olan eşyalar ile yukarıda zikrettiğimiz mal kalemleri kategorisine dahil edemediğimiz ürünler bulunmaktadır. Enverî Efendi'nin 61 guruşluk 1 hinto arabası, 2,93 guruşluk 1 mişrebesi, 15 guruşluk 1 kayık takımı, 492,75 guruşluk yiyecek-içeceği (çay, şeker, üzüm, baharat, reçel, pirinç, sadeyağ, zeytinyağı vs.) ile Üsküdar Sırayahılar'daki sahilhanesinde tespit edilen 2269 guruşluk emtiası⁶²; Nûrî Efendi'nin 3,5 guruşluk asası, 2 baş 1150 guruş kıymet biçilen zenci ve Çerkez cariyeleri, 3 guruşluk 3 adet panzehir ve kutusu, 1 guruşluk ecza kutusu, 19 guruşluk kayık takımı 89 guruşluk yiyecek-içeceği (pastırma sucuk, kuş üzümü, pirinç, yağ, un, nişasta, bulgur vs. zahire) ile Sarıyer Emirgan'daki sahilhanesinde mevcut 566 guruşluk emtiası bu grupta değerlendirilebileceğimiz ürünlerdir.

Bu gruptaki emtia içerisinde Enverî'nin sahip olduğu ve genellikle elçilik vazifesindeki kişilerin kullanımına tahsis edilen 1 hinto arabası ile 1 kayık takımı dikkati çeken araç-gereçlerdendir. Yine 18. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'a göç eden bazı Kırmılılar ve Buharalıların etkisiyle başkentte kullanımı yaygın hale gelen içeceklerden çay ve çay takımı da⁶³ (çay, şeker, çay ibriği) müellifin mutfağındaki yiyecek-içeceklerin başında gelmektedir. 19 guruşluk kayık takımı, 4 guruşluk ilaç malzemeleri ile 1150 guruş kıymet biçilen zenci ve beyaz cariyeler de Nûrî Efendi'nin lüks yaşamına görece ışık tutmaktadır.

5. İhrâcât ve Taksîmât

Tereke kayıtlarında miras taksiminden önce bir *ihrâcât* kısmı bulunurdu. Bu kısımdaki kayıta techiz-tekfîn masrafları, varsa ödenmemiş müeccel mehir, borçlar, servetin 1/3'ünü geçmeyen vasiyet ve iskât-ı salât gibi vefat edenin yerine getiremediği bazı dinî vecibeler için yapılan hayrî ödemeler yer alırdı. Aynı zamanda sarrafiye, dellaliye, tertib-i kütüb, resm-i kısmet gibi işlem ücretleri ile mahkeme masraf bedelleri kaydedilirdi. Ardından kalan meblağ (sahhu'l-bâkî) belirlenir ve mirasçılar arasında pay edilirdi.

Enverî Efendi'nin esas tereke kaydında 12.577 guruş, zeyl kaydında ise 137 guruş⁶⁴ olmak üzere toplam 12.714 guruş değerinde çeşitli kalemlerden oluşan masrafla-

62 Enverî'nin terekesi sonundaki şerh kaydında 1 baş beyaz cariyesinden bahsedilmektedir. Cariyenin miras taksimine konu edilmediğinden ve evlatlarına bağışlanmak üzere sarraf Ovanis'e emanet edildiğinden ne kadar nakdî bir bedeli olduğunu tespit edemiyoruz.

63 Kemalettin Kuzucu, *Bin Yıllık Çayın Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, s. 43-48.

64 KMŞS, nr. 660, vr. 38a.

rın kaydedildiği bir ihrâcât kısmı yer almaktadır. İhrâcât kalemleri içerisinde 500 guruş tekfin işlemlerine; 4171,5 guruş fakirlere verilmek üzere Enverî'nin vasiyet ettiği kimse ve yerlere; 150 guruş hanımları Hatice ve Ayşe'nin mehirlerine; 669 guruş dellaliyye⁶⁵ ücretine; 16,5 guruş 8 gün boyunca sürmüş olan sarrafıye ve tertib-i kütüb işlemlerine; 863,5 guruş işlemleri yürüten ilgili mahkemeye; 343,5 guruş ise sair kalemlere ödenmiştir. Müellifin hayatta iken Karaferye'deki mukataasının ilzam işleminden 6000 guruş borçlu kaldığı sarraf Yafedsar veled-i Ovanis'e Enverî'nin mirasçıları tarafından sulh yoluyla 5900 guruş⁶⁶, diğer alacaklı kazancı Mustafa Ağa'ya da 100 guruş verilmiştir. Esas tereke kaydında mahkemeye ödenen işlem ücretlerinden *resm-i kismet* (806,5 guruş) ve *kaydıyye-i defter* (40 guruş) miktarları ayrı ayrı kaydedilmişken, zeyl terekesinde bu iki ödeme (17 guruş) tek kalemde yazılmıştır. İlk kayıta tahsil edilen mahkeme masraflarının mirasın 0,023'üne⁶⁷ tekabül ettiğini dikkate aldığımızda, zeyl kaydındaki 17 guruşluk mahkeme masrafının yaklaşık 15,5 guruşunun *resm-i kismet'e*, 1,5 guruşunun *kaydıyye-i defter* masrafına ait olduğunu ve bu masraf kalemine ayrılan miktarın ise genelde mahkemelere ödenen oranın içerisinde kaldığını ifade edebiliriz.

Nûrî Bey'in terekesinin ihrâcât kısmı Enverî'ninkine kıyasla daha yüzeysel verilerle kaydedilmiştir. “Techîz-tekfin ve iskât-ı salât, ta'mîr-i kabr ve berây-ı vasiyyet” adlı altında 787 guruş, “dellâliyye-i eşyâ ve kütüb ve sarrafıyye ve tertîb ve çilingîr” adlı

65 Mirasın satış işlemlerine nezaret eden dellallara ödenen *resm-i dellâliyye*, genellikle 0,021 oranında tahsil edilmiştir (Bozkurt, *agt.*, s. 140-141). Enverî Efendi'nin terekesinden ödenen dellâliyye ücreti, malvarlığının yaklaşık 0,019'una tekabül etmektedir.

66 KMŞS, nr. 655, vr. 47b. 15 CA 1209 (8 Aralık 1794) tarihli ve Enverî'nin tereke işlemlerinden 10 gün önce mahkemeye intikal eden bu kayda göre, Enverî Efendi hayatta iken berâtili ile mutasarrıf olduğu Karaferye'deki (Yunanistan) mukataasına ait 1209 senesi gelirini Sarraf Yafedsar'a ilzam etmiş, O da peşin olarak 6000 guruşu Enverî Efendi'ye vermiştir. Enverî Efendi parayı aldıktan sonra, Karaferye'deki iltizam gelir hakkını devredemeden vefat etmiş, vefatıyla birlikte de mukataa başkasına verilmiştir. Bunun üzerine Yafedsar, merhumun terekesinden bu meblağın verilmesi için mahkemeye başvurmuş ve Yafedsar'ın alacak iddiasının doğruluğu varisler tarafından da kabul edilmiştir. Mahmud b. Ali, Hasan Ağa b. Ahmed'in şahadetleri ve mahkeme kanalıyla, Enverî'nin çocukları ile Yafedsar 5900 guruş olarak borcun ödenmesi konusunda anlaşmış ve 25 CA 1209'daki (18 Aralık 1794) işlemlerin tamamlanmasının ardından bu borç ilgili alacaklıya ödenmiştir.

67 *Resm-i kismet* oranları dönemlerine göre binde 15 ila 25 akçe arasında değişkenlik arz eden bir grafik izlemiştir (“Osmânî Kânûn-nâmeleri”, *Millî Tetebbü'lar Mecmuası* C 1/2 (Mayıs-Haziran 1331), s. 325-326; 1/3 (Temmuz-Ağustos 1331), s. 541; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânûnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015, C X, s. 420; C XI, s. 311-312). Abdurrahman Vefik'in ilk *resm-i kismet* miktarını 30 akçe olarak verdiği ve bu verginin ihdasının II. Bayezid devrinde oluştuğunu ifade ettiği hatalı bilgiler için bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kāvâ'idî*, C II, Matba'a-i Kader, İstanbul 1330, s. 371-376).

altında 347, “kaydiyye-i defter” adı altında ise 15 guruşluk bir gider (toplam 1149 guruş) kaydedilmiştir. Mahkeme ve yardımcı birimlerine ödenen işlem ücretleri (362 guruş), müellifin toplam malvarlığının 0,018'lik dilimine denk gelmektedir.

Enverî Efendi'nin ilk miras sayımında, borçları başta olmak üzere ilgili masrafları terekkesinden ödenebilmiş ve arta kalan 21.964 guruş 9 pâre mirasçıları arasında pay edilebilmiştir. 2745 guruş 62 akçe Enverî Efendi'nin iki hanımına (Ayşe ve Şerife Hatice) verilmiştir. Geri kalan miktarın 15.374 guruş 112 akçesi dört erkek çocuk, 3843 guruş 88 akçesi iki kız çocuk arasında taksim edilmiştir. Zeyl terekkesinde ise masrafların çıkarılmasından arta kalan meblağın (443 guruş) 69 guruş 78 akçesi eşlerine, 380 guruş 24 akçesi dört erkek evladına, 85 guruş 6 akçesi ise iki kız çocuğuna pay edilmiştir. Eşlerin mirastaki hakları, mirasın 1/8'ine (%12,5) denk gelmektedir. Erkek çocukların mirastaki hakları, Enverî Efendi'nin zevcelerinin taksimi yapıldıktan sonra kalan miktarın 1/5'ine, kız çocukları için ise 1/10'una tekabül etmektedir. Erkek çocukların mirastan aldıkları pay, mirastan arta toplam miktarın %70'ini, erkek-kız çocuklar arasındaki taksim edilen miktarın %80'ini oluştururken; kız çocukları için toplam miktarın %17,5'ine, evlatlar arasında pay edilen miktarın %20'sine denk gelmektedir.

Nûrî Efendi'nin aşırı borçları, çocuklarına ve eşine bir miras taksiminin yapılmasını engellemiştir. Yorgancı, kumaşçı, kürkcü, çukacı, bakraççı, terzi, kalfa, tabip gibi müslim ve gayr-i müslim esnaf ve zanaatkârlara 28.135,5 guruş, eşi Ümmü'l-Esmâ Hanım'a 1500 guruşluk mehir ve oğlu Nebil Efendi'ye kefillik sebebiyle (bi-tarîki'z-zamân) 2500 guruşluk borcu ile birlikte toplam 32.135,5 guruş borcu olduğu görülmektedir. Mahkeme, müellifin elde kalan mirası ile alacaklarının talep ettikleri meblağları mukayese etmiş ve borç miktarlarında %57,2 oranında bir indirim yapılmasına karar vermiştir⁶⁸. Böylece 18.383 guruş, borç miktarlarına

68 Terekelerde bu tür durumlara sıkça rastlanılmaktadır. Mahkeme, alacaklıları razı etmek suretiyle vefat eden kişinin borçlarından belirli oranlarda indirimlere gitme ve istikrazları bu yolla (bi-tarîki'l-guremâ) kapatma inisiyatifini zaman zaman kullanmıştır. Örneğin KMŞS, nr. 653, vr. 68a'da kaydı bulunan Tatar Ağaları'ndan Mustafa'nın mirasından %17'lik; KMŞS, nr. 654, vr. 95a-b'de kaydı zikredilen Zeytûni Molla Hüseyin'in terekkesinden %43'lük; KMŞS, nr. 660, vr. 10a'da kaydı bulunan Medine Kadısı Hamdullah Bey'in Kethudası Halil Efendi'nin mirasından %30'lük; KMŞS, nr. 661, vr. 8a-b'de kaydı yer alan Cebehâne-i Âmire kethüdalarından Mehmed Ağa'nın mirasından %73'lük; KMŞS, nr. 673, vr. 15b-16a'da kaydı bulunan Gürcü asıllı Malkon oğlu Serkiz'in terekkesinden %84'lük; KMŞS, nr. 676, vr. 36b-37a'da kaydı bulunan kuruyemişçi Seyyid Mehmed Yazıcı'nın mirasından %8,1'lik; KMŞS, nr. 696, vr. 63b'de kaydı yer alan Zaîm Ali Ağa'nın mirasından %8,5'lik; KMŞS, nr. 700, vr. 37a-b'da kaydı bulunan Beksimedci-baş Seyyid Mehmed Ağa'nın mirasından %79,4'lük; KMŞS, nr. 704, vr. 11a-b'de kaydı bulunan Silahşör-i Şehriyari'den Seyyid Mehmed Memiş Ağa'nın terekkesinden %55,6'lık; KMŞS, nr. 705

göre alacaklılara dağıtılmıştır⁶⁹. Dolayısıyla Nûrî Efendi'nin nakdî açıdan büyük bir meblağa tekabül eden terekesinden mirasçılarına pay edilecek bir miktar kalmamıştır.

6. Dönemsel Açıdan Servetlerin İktisadî Tahlili

Vefat eden kişi veya kişilerin yaşadıkları dönemde malvarlıklarının hangi kategoride (zengin-fakir-orta halli vs.) ele alınabileceği, alım gücü değeri ve günümüz tedavüldeki para birimi açısından mukayesesi gibi hususlar incelenen terekeyi daha anlaşılabilir kılabilmemiz adına önem arz eden kıstaslardandır. Bu çalışmada iki müellifin malvarlıklarını detaylı bir iktisadî tahlilden geçirdiğimiz iddiasında olmamakla beraber, servetleri ekonomik açıdan bir değerlendirmeye tabi tutmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Enverî Efendi'nin esas terekesi ile zeyl kayıtlarına göre kitaplar ve menkul eşyalarının kıymeti 35.221 guruş 9 pâredir. Esas terekesindeki şerh kaydına göre 11.119 guruş Haremeyn Ruznamçe Kalemi ile 11.700 guruş Sarraf Ovanis'ten alacağı vardır. Evlatlarına hibe ettiği eşyalar içerisinde kıymetini tespit edebildiğimiz 15 gurusluk 1 altın tespihin yanında, şerh kaydında adetleri zikredilmiş; fakat parasal değerleri kaydedilmemiş 2 altın kuşak, 5 elmalı zümrüt askı, 1 çiçek, 2 iğne ve 1 elmalı kutu gibi ziyet eşyaları ile 1 adet beyaz cariyesi mevcuttur. Bunların yanında icareteyn usulüyle tasarruf hakkına sahip olduğu vakıf mülklerinin ferağ bedelleri 22.410 guruşa tekabül etmektedir. Buna göre Enverî'nin serveti 80.465 guruş 9 pâreyi ve kıymetleri kaydedilmemiş bazı ziyet eşyaları ile 1 adet cariyeyi muhtevidir.

Nûrî Efendi'nin esas tereke kaydına göre kitap ve menkul eşyalarının toplam bedeli 19.532 guruştur. Bunun yanında kıymetlerini tespit edemediğimiz; fakat hatırı

numaralı defterde tek kaydın sahibi olan Fetva Emîni Osman Efendi'nin oğlu sabık Rumeli Kazaskeri Abdullah Efendi'nin terekesinden %15'lik, KMŞS, nr. 707, vr. 14b-15a'da kaydı bulunan Kazancı Ali Ağa'nın mirasından %2'lik ve KMŞS, nr. 708, vr. 56b-57b'de kaydı bulunan Mısır Çarşısı aktarlarından Mustafa Ağa'nın terekesinden %29,2'lik bir indirim yapılarak alacaklılar arasında borçları oranında pay edilmiştir.

69 Bu borçlulardan başka Avusturya'da elçilik görevinde bulunan İbrahim Afif Efendi de müelliften 4000 guruş alacağı olduğu iddiası ve vekili Mehmed Nedim Efendi aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Abdurrahman Ağa b. Süleyman ve Mustafa Ağa b. Mustafa'nın şahitliği doğrultusunda tarafları dinleyen mahkeme 28 R 1214 (29 Eylül 1799) tarihinde ilgili borcun ödenmesine karar vermiştir (KMŞS, nr. 724, vr. 46a). Müellifin terekesi bu tarihten önce tespit edildiği ve terekeden elde kalan miktar borçları ölçüğünde diğer alacaklılara dağıldığı için, bu istikrazın ödenmesi muhtemelen mirasçıların üzerine kalmıştır.

sayılır bir meblağa ulaştığını tahmin ettiğimiz icareteyn usulü üzere tasarruf hakkının bulunduğu 6 bab menzili ile Emirgan'daki yalısını servetine dâhil edebiliriz.

İki müellifin tespit edebildiğimiz nakdî servetlerini vefat ettikleri dönemde vasıflı ve düz inşaat işçisi ücretleri ile bazı temel gıda maddesi fiyatları açısından bir değerlendirmeye tabi tutabiliriz. 1794-1799 yılları arasında vasıflı inşaat işçisinin günlük ortalama kazancı 146,5 akçeye; vasıfsız inşaat işçisinin günlük ortalama kazancı ise 80,4 akçeye denk gelmektedir⁷⁰. Buna göre Enverî Efendi'nin nakdî açıdan serveti 65.910 vasıflı işçinin, 120.097 düz inşaat işçisinin; Nûrî Efendi'nin serveti ise 15.998 kalifiye işçinin, 29.152 vasıfsız inşaat işçisinin günlük kazancına eşittir. Diğer açıdan Enverî'nin servet meblağı 1 vasıflı inşaat ustasının yaklaşık 180, vasıfsız 1 inşaat işçisinin 329; Nûrî Efendi'nin nakdî açıdan serveti ise 1 vasıflı inşaat ustasının 33,2; düz 1 inşaat işçisinin 60,6 yıllık kazancına denk gelmektedir.

Bu dönem aralığında (1794-1799) fiyatlarını tespit ettiğimiz bazı temel gıda maddelerinden ortalama 252 gram ekmeğe 3 akçeye; 1,282 kg koyun eti 41,4 akçeye; 1,282 litre zeytinyağı ise 89,25 akçeye satışa sunulmuştur⁷¹. Buna göre 18. yüzyılın sonlarında Enverî Efendi'nin nakdî servetiyle 252 gramlık 3.218.609 adet ekmeğe; 299.223,8 kg koyun eti; 138.799,2 litre zeytinyağı, Nûrî Efendi'nin nakdî malvarlığı ile 252 gramlık 781.280 adet ekmeğe; 72.633,1 kg koyun eti; 33.691,4 litre zeytinyağı alınabileceğini ifade edebiliriz.

Müelliflerin dönemin servet dağılımındaki konumlarını takdir edebilmek için, Enverî Efendi'nin vefat yılı ile (CA 1209/Aralık 1794) Nûrî Efendi'nin vefat yılı (Z 1213/Mayıs 1799) arasındaki 4 yıllık süreçte Kısmet-i Askerî Mahkemesi'ne ait 25 sicil⁷² içerisinde kaydı bulunan 5502 askerî sınıfa mensup merhumun terekelerini inceledik. 500 guruşun altındaki (500<) servet sahiplerini *fakir*, 500-1500 guruş arasındakileri *orta halli*, 1500-9999 guruş arasındakileri *zengin*, 10.000 guruş ve üzerindekiileri ise *elit-zengin* olarak tasnif ettik⁷³. Buna göre gerek Enverî

70 Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000, s. 72.

71 Salih Aynural, *Selîm III Döneminde İstanbul'da İktisadî Hayat (1789-1807)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 143, 147, 151.

72 KMŞS, nr. 653, 654, 660, 661, 667, 669, 670, 672, 673, 676, 679, 684, 687, 689, 691, 694, 696, 700, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 710.

73 Tereke kayıtları üzerine hazırladığı doktora çalışmasında Bozkurt, (Bozkurt, *agt.*, s. 92-102) dönemin mehir, ev fiyatları, işçi ücretleri vb. kazanç vasıtalarını mukayese ederek 1785-1875 yılları arasındaki dönemde 20 yıllık aralar ile zenginlik ölçütlerine dair bazı önemli tahminlerde bulunmuştur. 1785-86 yılında servet toplamları açısından 420 guruş aşşağını fakir, 420-1000 arasında

gerekse Nürî'nin taksim ve ihrâcât muamelelerine konu edilmeden hesaplanmış malvarlıkları dönemin askerî zümresi içerisinde sayısal açıdan %4,8'ine (269 kişi)⁷⁴; servet toplamları açısından ise %52,8'ine (7.930.508,365 guruş) denk gelen *elit-zenginler* sınıfına dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

18. yüzyılın sonlarına doğru iki müellife ait servetlerin tereke kayıtlarında tespit edebildiğimiz nakdî karşılıkları ve bu miktarların askerî sınıfın malvarlıkları içerisindeki mevkiini bu şekilde tespit edebiliyoruz. Bu noktada bir başka konuya cevap arayacağız: Müelliflerin nakdî bedelleri kayıtlara yansıyan servetleri bugün bizler için ne anlam ifade etmektedir? Diğer bir ifadeyle malvarlıkları günümüz para rayıcı açısından hangi miktara tekabül eder? Bu meselenin cevabını bulabilmek için ilk olarak müelliflerin guruş açısından malvarlıklarının 1284'ten 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ve Akdeniz pazarlarında muteber meskûkâtlardan biri kabul edilen ve ağırlığı, saf altın ayarı ile şekli neredeyse hiçbir değişikliğe uğramayan Venedik Dukası (Yıldız Altın)⁷⁵ karşılığını; ardından da günümüz gram altın fiyatı (Ocak-Aralık 2021) ortalamasından hareketle Türk Lirası karşılığını tespit etmeye çalışacağız. Enverî ve Nürî'nin vefat ettikleri tarih aralığında (1209-1214) 3,54 gramlık 1 Yıldız altını 7 guruş üzerinden işlem görmüştür⁷⁶. Enverî'nin 80.465 guruş 9 pâreye denk gelen serveti yaklaşık 11.495; Nürî'nin 19.532 guruş-

orta halli, 1000 guruş üzerini zengin olarak tasnif ederken; 1805-06 yılında ise 700 guruş aşağısını fakir, 700-1750 arasında orta halli, 1750 guruş üzerini ise zengin olarak tespit etmiştir. Biz de 1794-1799 yılları arasındaki servetlerin tasnifinde, Bozkurt'un tespit ettiği bu tarihlerdeki (1785-1805) rakamsal sınır verilerine kıyasta bulunarak 500 guruş ve katlarını zenginlik ölçütü olarak kabul ettik. Bu sınırlamadaki temel gayemiz Enverî ve Nürî'nin servet toplamlarının dönemsel açıdan aşağı-yukarı hangi sınıfa dâhil olduğunu göstermektir.

- 74 Geri kalan askerî zümreden terekelerini incelediğimiz ve servet toplamları 7.078.001,71 guruş tekabül eden 5233 müteveffanın %44,8'i *fakir* (2465 kişi), %26,2'si *orta halli* (1447 kişi) ve %24'ü ise (1321 kişi) *zengin* sınıfına girmektedir.
- 75 Venedik Dukası'nın basımına ilk olarak 30 Ekim 1284 tarihinde Kırklar Meclisi'nin fermanyıla karar verilmişse de Mart 1285'te darbedilmeye başlanmıştır. Ortalama 3,54 gram ağırlığa sahip bu paranın özellikle Doğu Akdeniz ve Osmanlı pazarında muteber kabul edilmesinde iki önemli etken vardır. Birincisi, duka içindeki altın saflık derecesinin %99,47 oranında olması, ikincisi ise bu ayarın yüzyıllar boyunca korunmasıdır. XVII. yüzyıldan itibaren bu sikke, Osmanlı coğrafyasında "Yıldız Altını" olarak da anılmıştır (Alan M. Stahl, "Ducat", *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, ed. Christopher Collins, Oxford University Press, New York 2003, C V, s. 111-1112; Herbert E. Ives, *The Venetian Gold Ducat and Its Imitations*, The American Numismatic Society, New York 1954, s. 5-8; Halil Sahillioğlu, "Altın", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1989, C 2, s. 533-534).
- 76 1209-1214 (1794-1799) yılları arasında Yıldız altınının arşiv kayıtlarına yansıyan rayiç bedelleri için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî Sultan Selim III (AE.SSLM.III), nr. 203/12114, 281/16261; Hatt-ı Hümayun (HH), nr. 207/10883; Cevdet Darphane (C.DRB), nr. 58/2896; Cevdet Maliye (C.ML), nr. 71/3252.

luk nakdî malvarlığı da takribî 2790,2 adet Yıldız altına tekabül etmektedir. Bir başka ifadeyle Enverî Efendi'nin 40.692,3 gram altına; Nûrî Efendi'nin ise 9877,3 gram altına denk gelen bir malvarlığı söz konusudur. Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası verilerine göre 1 Ocak 2021-31 Aralık 2021 tarihleri arasındaki gram altın ortalaması 515,82 TL'dir⁷⁷. Bu hesaplardan yola çıktığımızda, tereke kayıtlarına yansıyan miktarlar bağlamında, Enverî Efendi'nin serveti günümüz rayicinde takriben 20.989.902,186 TL'ye; Nûrî Efendi'nin serveti ise aşağı yukarı 5.094.908,886 TL'ye tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Genellikle kaleme aldıkları *Târîh* kitapları üzerinden tanıdığımız iki vak'anüvîsin tereke kayıtlarını inceleyen bu çalışma, müelliflerin hayat hikâyelerine farklı bir açıdan bakmamızı sağlamıştır. Her iki müellifin aile efradı, sahip oldukları eşyaların tür ve kıymetleri, bu eşyalar özelindeki tercihleri ile malvarlıklarının gerek dönemleri gerekse günümüz rayiç değerleri açısından ne anlam ifade edebileceği gibi hususlar bu araştırmanın çıktılarını teşkil eder.

Sade bir Osmanlı ailesinin ferdi olarak dünyaya gelen Enverî Efendi yoğun bir iş hayatı ve görece başarılı bir kariyer geçirmiştir. Devlet kadrolarında atandığı çeşitli görevler, katıldığı savaşlar, vak'anüvîsliği ve bu vazifesi sırasında kaleme aldığı hacimli eseri bu yoğun mesainin yansımalarıdır. 2'si ümm-i veled olmak üzere 4 eşi ve 6 çocuğu ile geniş aile reisi olan müellif, Osmanlı toplumunda az sayıda rastladığımız çok eşliliği tercih etmiştir. Ayrıca onun hür hanımlar ile yaptığı evlilikleri de dikkat çekicidir. Tereke verileri eşlerinden Ayşe Hatun'un zengin bir hanım olduğuna, Hatice Hatun'un da Hz. Peygamber (s.a.s.) soyundan geldiğine işaret etmektedir. Müellifin 6 evladından 5'i küçük olup, rüştüne ulaşmış tek çocuğu ise Ayşe Hatun'dan olma Saliha Hanım'dır, yani kızdır. Bu durum onun uzun yıllar tek hanımla evli kalıp, sonraları diğer evliliğini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca bir erkek evlat sahibi olma arzusu, kendisini ikinci evliliğe ve bu arada cariyelerinden çocuk sahibi olmaya sevk etmesi de kuvvetle muhtemeldir. Fakat müellifin bu geniş ailesi kısa zaman aralıklarında vuku bulan vefatlar ile sarsılmıştır. Aile, önce ümm-i veledlerden Müşrif Hatun'u, ardından hane reisini kaybetmiştir. Müellifin ölümünü takip eden 3 yılda ise diğer ümm-i veledi Nazende Hatun,

77 Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası Verileri: <https://www.borsais-tanbul.com/tr/sayfa/312/veriler-kiymetli-madenler-ve-kiymetli-taslar-piyasasi> (Erişim 3 Ocak 2022).

çocuklarından Seyyid Mehmed Said, Seyyid Yahya, Ümmü Gülsüm vefat etmiş ve 11 kişilik geniş ailenin fert sayısı yarından fazla azalmıştır.

Köklü bir Osmanlı ailesinin ferdi olan ve çeşitli devlet bürolarında görev almış diğer vak'anüvîs Halil Nûrî Efendi ise tek eşliliği tercih etmiştir. O, 1798-1800 yılları arasında Şeyhülislam olarak görev yapmış Mustafa Aşir Efendi'nin kızı Ümmü'l-Esmâ Hanım ile evlenmiştir. Vefat ettiği sırada bu evlilikten doğan 2 çocuğunun hayatta oldukları kayıtlara yansımıştır. Çocuklarından kız olan Fatımatü'z-Zehra, müellifin vefatına yakın bir dönemde dünyaya gelmiştir.

Tereke kayıtlarından her iki müellife ait şahsî gayr-i menkullerin olmadığı tespit edilmiştir. Fakat her ikisinin icareteynli vakaf mülkleri üzerinde sahip oldukları tasarruf hisseleri, nakdî açıdan hatırı sayılır bir yatırımı yansıtmaktadır. Bu mülkler kendileri ve evlatları adına bir yatırım aracı olmanın yanında, yaşamlarını sürdürdükleri meskenler olarak da düşünülebilir. Geniş tasarruf hakları ellerinde olan bu mülkler, her iki müellifin günlük yaşam tarzları ve standartları hakkında da önemli ipuçları sağlamaktadır. Gerek Halil Nûrî gerekse Enverî efendilerin sur içindeki evlerini kışlık, sur dışındaki sahilhanelerini ise yazlık meskenleri olarak kullandıklarını söylememiz mümkündür.

Müelliflerin sahip olduğu menkul kıymetler içerisinde kitaplar önem arz eder. Aklı ve dinî ilimler alanına ait çeşitli te'lifatı toplayarak orta düzey bir kitaplık teşkil eden vak'anüvîsler, şahsî kütüphanelerinde daha çok Tarih ve Edebiyat sahasına özgü eserlere yer vermişlerdir. Nûrî Efendi'nin kitaplığına kıyasla Enverî'nin şahsî kütüphanesindeki kitaplar hem sayıca daha fazladır hem de ilgili buldukları ilim sahaları açısından daha mütenevidir.

Vak'anüvîslerin diğer menkul emtiasını zinet/nakit, mutfak, ev eşyaları, silah, tü-tün, raht ve yazı takımları teşkil etmektedir. Bu geniş araç-gereç kalemlerinden sayıca en büyük dilim hane-içi eşyalara aittir. Ev emtiası içerisinde ise müelliflerin daha çok mutfak ve mefruşat türünden ürünleri kullanmış oldukları görülmektedir. Fakat hane-içi emtihanın sayısal çokluğu nakdî kıymet karşılığı ile ters orantılıdır. Sayısal açıdan iki müellifin servetlerinin %59'unu teşkil eden ev araç-gereçleri, nakdî açıdan %24-25 bandında kalmıştır.

Müelliflerin giyim eşyaları konusundaki tercihleri de irdelenmeye değer bir husustur. Nûrî Efendi'nin en çok harcama yaptığı eşyaların başında giyim-kuşam eşyaları, özellikle de değerli kürkler gelmektedir. Parasal açıdan servetinin en büyük dilimi (%46) bu emtiadan oluşan müellifin sahip olduğu kürklerin nakdî kıy-

meti (6272 guruş) giyim eşyaları içinde %70, toplam malvarlığı içerisinde ise %32 gibi büyük bir paya sahiptir. Müellifin giyim-kuşam alışverişi konusunda muhtemelen aşırıya varan tutkusu, alacaklılarının büyük bir kısmının tekstil esnafından oluşmasına sebebiyet vermiştir. Enverî Efendi'nin de sahip olduğu giyim-kuşam ürünlerinin önemli kısmı kürklerden müteşekkildir. Fakat bu eşya grubu, toplam servetini içerisinde yaklaşık %18'lik payı ile daha gerilerde (üçüncü sırada) yer almaktadır.

Raht, yazı ve silah araç-gereçleri gibi diğer ürün kalemleri, müelliflerin servetleri içerisinde ortalamanın altındaki rakamlardan müteşekkildir. Bu emtialar içerisinde dikkatimizi çeken eşya grubu ise tütün takımlarıdır. Bu takımların bir eşya kalemi oluşturacak meblağ ve miktara ulaşması (Nûrî'nin %7, Enverî'nin %2) her iki müellifin, özellikle de Nûrî Efendi'nin, tütün alışkanlığının varlığına işaret etmektedir.

Nakit ve ziynet eşyalarının Enverî Efendi'nin malvarlığı içerisindeki büyüklüğü (22.844 guruş - %39), Nûrî Efendi'nin malvarlığı dâhilindeki payı (942,5 guruş - %5) ile mukayese edildiğinde, Enverî'nin ziynet ve nakit yatırımına daha çok önem verdiğini söyleyebiliriz. Özellikle 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kapital birikimin azalmaya başladığı bir ortamda⁷⁸ Enverî Efendi'nin bu yatırım aracını daha çok tercih etmesi ilgi çekicidir.

Müelliflerin ihrâcât ve taksîmât muamelelerine konu olmadan tespit edilmiş malvarlıkları her ikisinin zenginliğine işaret etmektedir. Enverî'nin 80.465 guruşa, Nûrî'nin 19.532 guruşa tekabül eden ve terekelerinde bedelleri kaydedilmemiş olmakla birlikte hatırı sayılır bir meblağa ulaşacağını tahmin ettiğimiz bazı emtiaları bu zenginliklerinin birer göstergesidir. Müelliflerin servetlerini 18. yüzyılın sonlarına doğru (1794-99) terekeleri tutulan diğer askerî zümre erbabının malvarlıklarına ekonomik açıdan kıyasladığımızda, iki vak'anüvîsi dönemin *elit-zenginleri* içerisinde değerlendirebiliriz. Günümüz para rayicinde Enverî'nin yaklaşık 20.989.902 TL, Nûrî'nin 5.094.908 TL'ye denk gelen zenginlikleri, bugünkü iktisadî şartlar içerisinde de büyük bir malvarlığını ifade eder. Enverî Efendi arkada bıraktığı servetiyle önemli ölçüde aile efradının geleceğini teminat altına alabilmiştir. Nûrî Efendi'nin tereke sayımıyla tespit edilen malvarlığının tamamı ise, belirli oranlarla alacaklılar arasında pay edilmiş ve bu noktada mirasçılara pek bir şey bırakamamıştır. Fakat zengin ve köklü bir aile ferdi olması, eşi vesilesiyle akrabalık bağı kurduğu kişilerin konumları ve geniş tasarruf hakkına sahip olduğu icare-

78 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 233-235.

teynli vakıf mülklerine ait mu'accel kıymetlerin yüksek bir değer taşıması ihtimali gibi hususiyetlerinin de gözden kaçırılmaması gerekiyor. Müellifin bu hususiyetleri, geride bıraktığı ailesinin hayat standartlarını ve konforlarını temin edebilecek belirli oranda bir birikim veya yatırıma hayatta iken sahip olabildiğini mümkün kılacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, Hattı Hümayun (HH), nr. 178/7870, 207/10883

BOA, Ali Emîrî Sultan Selim III (AE.SSLM.III), nr. 203/12114, 281/16261

BOA, Cevdet Darphane (C.DRB), nr. 58/2896

BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr. 71/3252.

Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri, nr. 270.

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şerhiye Sicilleri, nr. 653, 654, 655, 660, 661, 667, 669, 670, 672, 673, 676, 679, 684, 687, 689, 691, 694, 696, 698, 700, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 710, 724.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları-I", *Belgeler*, C 20/S. 2 (1999), s. 77-155.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C 10, 11, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015.

Aktan, Hamza, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008.

Aktan, Hamza, "Miras", *İslam Ansiklopedisi*, C 30, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 2005, s. 143-145.

Aktaş, Yasemin, *Mehmed Nebil ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

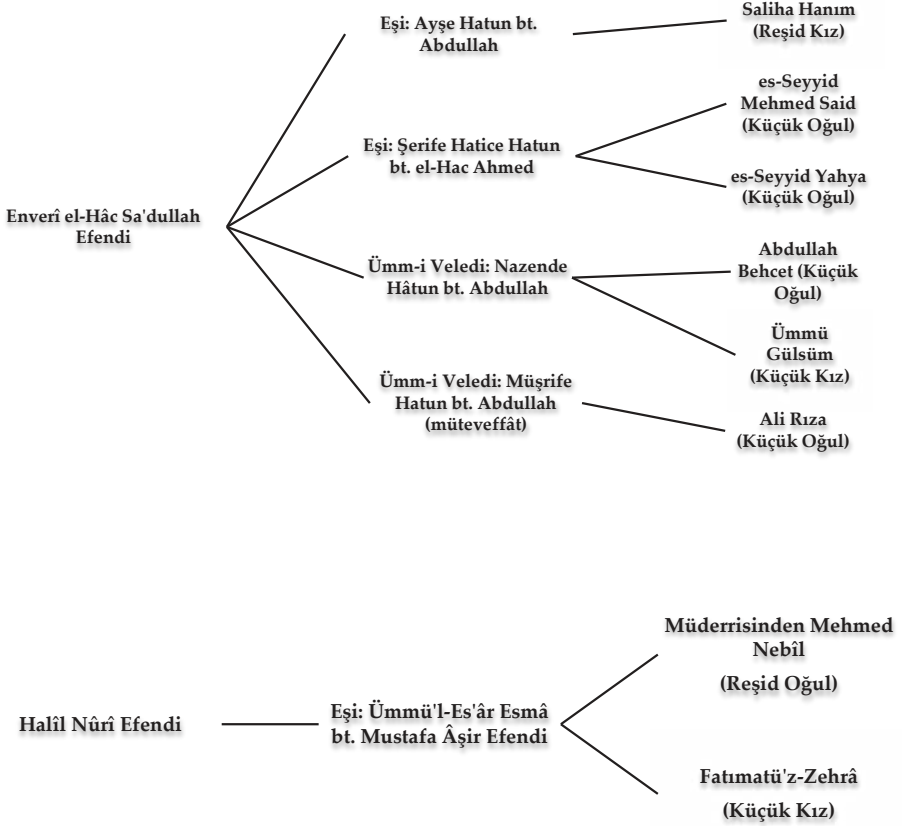
Akyıldız, Ali, "Para", *İslam Ansiklopedisi*, C 34, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 2007, s. 163-166.

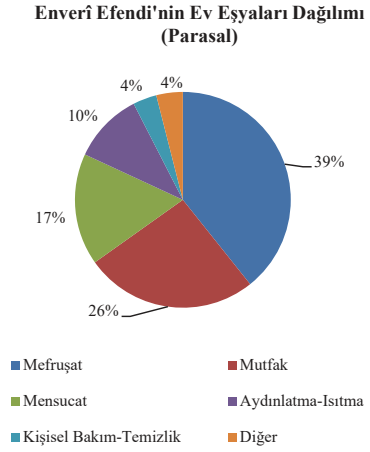
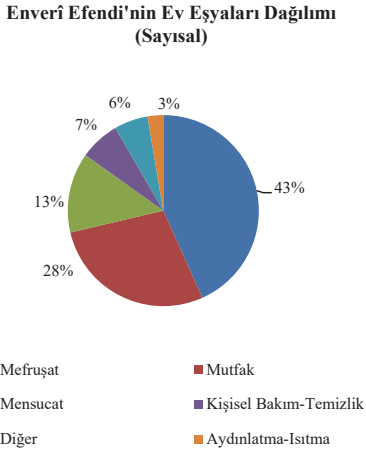
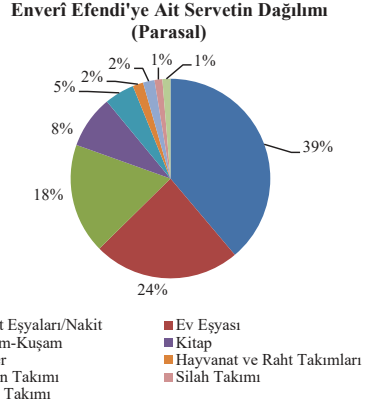
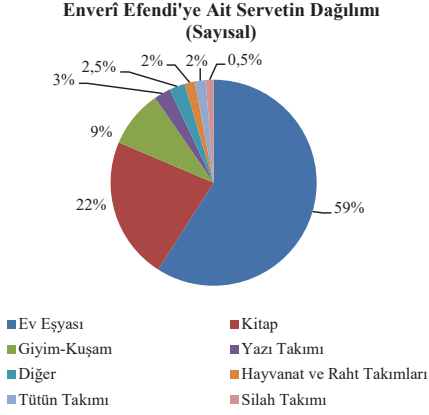
- el-Arabî, Belhac, *Ahkâmü't-terikât ve'l-mevâris 'âlâ dav'î kânûnî'l-üsreti'l-cedîd*, Dârü's-Sekâfe, Amman 2009.
- Arı, Abdüsselam, *İslâm Miras Hukuku*, Pınar Yayınları, İstanbul 2018.
- Aynural, Salih, *Selîm III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- Bardakoğlu, Ali, "Ferâiz", *İslam Ansiklopedisi*, C 12, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1995, s. 362-363.
- Barkan, Ömer L., "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C 3/S. 5-6 (1966), s. 1-479.
- Bayram, Ü. Filiz, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası Verileri*: <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/484/veri-sorgulama> (Erişim 3 Ocak 2022).
- Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 11/S. 22 (2013), s. 193-229.
- Bozkurt, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "İstanbul'da Doğan Bir İstanbul Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)", *Osmanlı İstanbulu VI - VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, ed. Feridun M. Emecen vd., 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 399-415.
- Çağman, Ergin, *III. Selim'e Sunulan İslahat Layihaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Çalışkan, Muharrem Saffet, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1188-1188 / 1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Çiçek, Hikmet, *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197 / 1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.

- Erünsal, İsmail E., *Osmanlıda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Fekete, Lajos, “Egy Vidéki Török úr Otthona a XVI. Században”, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, C 15/S. 1-2 (1959), s. 87-106.
- Fekete, Lajos, “XVI. Yüzyılda Taşraı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, C 29/S. 116 (1965), s. 615-638.
- Fekete, Lajos, “XVI. Yüzyılda Taşraı Bir Türk Efendi Evi”, çev. M. Tayyib Gök-bilgin, *Belleten*, C 43/S. 170 (1979), s. 457-480.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- “Hayrât ve Müberrâta DâİR”, *Düstûr*, C I/I (1 CA 1284), s. 232-236.
- Hilmi, Ömer, *Ahkâmü'l-Evkâf*, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1307.
- Ives, Herbert E., *The Venetian Gold Ducat and Its Imitations*, The American Numismatic Society, New York 1954.
- İbn Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımeşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-muhtâr Şerhi Tenwîri'l-epsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz, C 10, Dârü'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1423.
- İnâl, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şairleri*, C 2, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İnalcık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 15/S. 1-4 (1953), s. 51-75.
- İpşirli, Mehmet, “Halil Nûri”, *İslam Ansiklopedisi*, C 15, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1997, s. 321-323.
- Kaya, Süleyman, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- Kocakaplan, Saim Çağrı, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- Küçükaşçı, Mustafa S., “Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları (Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-I)*, S. 33 (2009), s. 87-129.
- Kuzucu, Kemalettin, *Bin Yılın Çayı Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.

- Molla Husrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, C 2, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1978.
- Neumann, Christoph K., "Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8 (2009), s. 7-47.
- "Osmânlı Kânûn-nâmeleri", *Milli Tettebbu'lar Mecmuası*, C 1/2 (Mayıs-Haziran 1331), s. 305-348.
- "Osmânlı Kânûn-nâmeleri", *Milli Tettebbu'lar Mecmuası*, C 1/3 (Temmuz-Ağustos 1331), s. 497-544.
- Öğreten, Ahmet, *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-Evkâf*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1307.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Öztürk, Said, *Askeri Kâsama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri -Sosyo-Ekonomik Tahlil-*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Özyıldırım, Ali Emre, "Bir Mecmûa Üç Kuşak: Vakanüvis Halil Nuri Bey'in Oğlu ve Şeref Hanım'ın Babası Nebil Bey'in Şahsî Mecmûasından Hareketle Aile Bağlarından Şiir Ağlarına", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 3/S. 4 (2019), s. 257-302
- Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000.
- Pantuk, Ramazan, "Osmanlı'da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 48 (2017), s. 75-104.
- Sabev, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi-Bildiriler*, C I, Korza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 259-272.
- Sabev, Orlin, "Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları", *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1809-1855.

- Sahillioğlu, Halil, “Altun”, *İslam Ansiklopedisi*, C 2, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1989, s. 532-536.
- Sakal, Fahri, “Osmanlı Ailesinde Kitap”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, C XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 732-739.
- Sarıkaya, Hüseyin, “Vakanüvis Halil Nürî Bey ve *Târîh*’inin Neşri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 51 (2018), s. 419-457.
- Serahsî, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü'l-Mebsût*, C 7, 29, Matba‘atü’s-Sa‘âde, Kahire 1324.
- Stahl, Alan M., “Ducat”, *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, ed. Christopher Collins, C V, Oxford University Press, New York 2003, s. 111-1112.
- Tuna, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 17 (1972), s. 209-250.
- Türk Hukuk Lûgatı*, nşr. Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
- Vak‘anüvis Halil Nuri Bey, *Nürî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Vefik, Abdurrahman: *Tekâlif Kavâ’idi*, C 2, Matba‘a-i Kader, İstanbul 1330.
- Yazıcı, Abdurrahman, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde İslâm Miras Hukuku Çalışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 22 (2013), s. 309-328.
- Yazıcı, Abdurrahman, “Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirîn Dönemi Ferâiz Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 11/S. 22 (2013), s. 147-192.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

EKLER**Ek 1:** Enverî ve Halîl Nûrî Efendilerin Aile Şemaları

Ek 2: Sa'dullah Enverî Efendi'nin Servetine Dair Bazı Ölçekler

Ek 3: Halil Nûrî Efendi’nin Servetine Dair Bazı Ölçekler